

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2015

Tereza Nováková

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Tereza Nováková

**Symbol demokracie? Proměny vnímání
budovy Reichstagu po roce 1990.**

Bakalářská práce

Praha 2015

Autor práce: **Tereza Nováková**

Vedoucí práce: **PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2015

Bibliografický záznam

NOVÁKOVÁ, Tereza. *Symbol demokracie? Proměny vnímání budovy Reichstagu po roce 1990*. Praha, 2015, 48 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Abstrakt

Práce se zabývá symbolickými významy spojovanými s reprezentativní architekturou a zkoumá diskusi a aktéry, kteří vytváření těchto symbolických významů ovlivňují. Reprezentativní budovy představují pro příslušníky národa dodnes symboly a pomáhají k vytváření národní identity. Zároveň jsou odrazem historických událostí a nositeli kulturní paměti, jejíž podobu utváří i zástupci politické reprezentace. Předmětem zkoumání této práce je budova Říšského sněmu v Berlíně, která byla v minulosti spojována s pozitivními i negativními konotacemi v souvislosti s proměnou jejího vzhledu a funkce. Cílem mé bakalářské práce je zmapovat diskusi, která se odehrávala v 90. letech a představit její aktéry, kteří vtiskli budově její dnešní podobu. Práce představuje pro rekonstrukci důležité mezníky, nejdříve se zabývá kolokvií o přestavbě budovy a požadavky na rekonstrukci v rámci výběrového řízení a následně se zabývá sporem o kopuli Reichstagu a o uměleckém projektu zahalení. U obou zmíněných událostí jsou uvedeny argumenty pro i proti, které zároveň vystihují, jaké symbolické významy měly být s budovou po rekonstrukci spojovány. Výsledkem je zjištění, že události 90. let ovlivnily vnímání Reichstagu, který se díky své rekonstrukci stal jasnějším symbolem spojovaným s významy jako demokracie nebo nový začátek oproti dřívějšímu spojení s érou Viléma II. nebo nacistickým režimem.

Abstract

The topics of the bachelor thesis are the symbolic meanings connected to the representative architecture, and also the discussion and its participants that influence the process of creating new symbolic meanings. Representative buildings still pose symbols

for members of the nation and help to establish the national identity. They also reflect historical events and are bearers of cultural memory, which is also besides other aspects created by political representatives. The subject of this research is the Reichstag building in Berlin, which, in the past, was associated with both positive and negative connotations in connection with the transformation of its appearance and function. The aim of my thesis is to outline the discussion that took place in the 1990s and to introduce its actors who gave the building its present appearance. The paper presents important turning points for the reconstruction, first being the colloquia on the topic of rebuilding of the Reichstag building and reconstruction requirements in the tender, and secondly the dispute over the cupola of the Reichstag and the artistic project “Wrapped Reichstag”. By both of these events would be introduced the arguments for and against in order to describe how symbolic meanings should be attached to the building after reconstruction. In conclusion, the events of the 1990s influenced the perception of the Reichstag, which, thanks to its reconstruction, became a clearer symbol of the attributes associated with meanings like democracy or a new beginning in contrast to associations with the era of William II or the Nazi regime.

Klíčová slova

Reichstag, Říšský sněm, symbol, rekonstrukce, reprezentativní budova, architektura, místo paměti, Berlín, kopule, Wrapped Reichstag

Keywords

Reichstag, Reichstag building, symbol, reconstruction, representative building, architecture, realm of memory, Berlin, cupola, Wrapped Reichstag

Rozsah práce: 75 758

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 22. 6. 2015

Tereza Nováková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Tomáši Nigrinovi, PhD., za vedení práce, konzultace a cenné připomínky. Děkuji také Ondřeji Novotnému a Matouši Adamcovi za psychickou podporu při zpracování práce. V neposlední řadě bych chtěla vyjádřit vděk také své rodině a blízkým za vytrvalou podporu a trpělivost během celého mého studia.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno: Tereza Nováková
E-mail: tn.terezanovakova@gmail.com
Semestr: ZS
Akademický rok: 2014/2015
Název práce: Symbol demokracie? Proměny vnímání budovy Reichstagu po roce 1990.
Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok): LS 2015
Vedoucí bakalářského semináře: PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.
Vedoucí práce (není povinné): PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.
Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek): Budova Říšského sněmu v Berlíně je unikátním příkladem reprezentativní budovy, jejíž význam se od jejího postavení v souvislosti se změnami politické situace několikrát změnil. Po znovusjednocení Německa se stal hlavním městem Berlín a sídlem politické reprezentace budova Říšského sněmu. Téma se snaží ukázat, jak se změnilo vnímání budovy jako symbolu v souvislosti s její rekonstrukcí a uměleckým projektem jejího zahalení, což by mohlo být přínosné, protože toto téma nebylo doposud v českém prostředí zpracováno.
Předpokládaný cíl (5 řádek): Cílem bakalářské práce je potvrdit nebo vyvrátit hypotézu, že reprezentativní budovy jsou místy paměti a mají pro příslušníky určité skupiny (národa) symbolickou funkci. Architektonické změny v rámci rekonstrukce Reichtagu, které byly učiněny na základě politických rozhodnutí 90. let a projekt zahalení měly vliv na vnímání budovy jako symbolu. Záměrem práce je zachytit, jak se toto vnímání v změnilo a obecně ukázat, čím je vnímání reprezentativních budov ovlivněno.
Základní charakteristika tématu (10 řádek): Budova Říšského sněmu je již od svého postavení pro Německo významnou reprezentativní stavbou, jejíž vývoj a proměňující se symbolické významy odráží německou historii, utváření národního vědomí a sebeprezentaci. Vnímání budovy jako symbolu se v souvislosti s historickým vývojem několikrát změnilo, naposledy došlo k výrazné změně během rekonstrukce budovy v 90. letech. Tématickým jádrem práce je časové období mezi rokem 1991, kdy bylo rozhodnuto, že hlavním městem znovusjednoceného Německa bude Berlín a rokem 1999, kdy došlo k přesunu Spolkového sněmu a Spolkové vlády do nově vytvořené parlamentní čtvrti v Berlíně. V tomto období se konala dvě kolokvia, která výrazně ovlivnila požadavky na nový vzhled budovy v souvislosti s její reprezentativní funkcí a také byl realizován umělecký projekt zahalení budovy, což přineslo výrazné reakce v souvislosti s vnímáním budovy jako symbolu.
Předpokládaná struktura práce (10 řádek): V úvodní části práce nejdříve vysvětlím, jak se budova stává symbolem obrazem historických událostí a co toto vnímání utváří, což budu v následující části práce

aplikovat na budovu Říšského sněmu do roku 1989, kde se budu zabývat, s jakými symbolickými významy byla budova v minulosti spojována a proč. Po rozhodnutí o přesunu hlavního města do Berlína získala budova zpět funkci sídla parlamentu a skrze rekonstrukci novou podobu a tím i nový symbolický význam. Ve třetí a stěžejní části budu analyzovat události 90. let - aktéry, kteří o rekonstrukci rozhodovali, obě kolokvia o budoucí podobě budovy, rozhodování a argumenty pro a proti projektu zahalení a také spor o podobu nové kopule, jejíž stavbou měla být rekonstrukce završena. Posléze zhodnotím vliv těchto změn na vnímání budovy jako symbolu a představím nový obraz budovy a hodnocení rekonstrukce z pohledu veřejnosti, případně její nový význam v souvislosti s znovusjednoceným demokratickým Německem.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Nino Galetti, Bundestag als Bauherr in Berlin-. Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur politischen Architektur (1991 - 1998), (Düsseldorf: Droste Verlag, 2008).

Stephanie Grüger, Der Reichstag als Symbol : Untersuchung seiner Bedeutungen von 1990 bis 1999, (Stuttgart; Berlin: WiKu Verlag, 2003).

Dominik M. Meiering, Verhüllen und Offenbaren der verhüllte Reichstag von Christo und Jeanne-Claude und seine Parallelen in der Tradition der Kirche, (Regensburg: Schnell & Steiner, 2006).

Florian Hertweck, Der Berliner Architekturstreit, (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 2010).

Jürgen Schmädke, Der Deutsche Reichstag: Geschichte und Gegenwart eines Bauwerks, (München: Piper, 1994).

Michael S. Cullen, Der Reichstag: Im Spannungsfeld deutscher Geschichte, (Berlin-Brandenburg: Bebra verlag, 2004).

Norman Foster, Der neue Reichstag, (Leipzig: Brockhaus, 2000).

Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann, Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß, (Opladen: Luske + Budrich, 1995).

Sabine Körner, Transparenz in Architektur und Demokratie, (Dortmund: Hansgrohe, 2003).

Podpis studenta a datum

11. dubna 2015

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

ÚVOD.....	2
1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA: MÍSTO PAMĚTI A VZNIK SYMBOLU	6
1.1 PAMĚŤ VERSUS HISTORIE	6
1.2 MÍSTA PAMĚTI.....	8
1.3 VZNIK SYMBOLU	10
1.4 ARCHITEKTONICKÝ ZNAK A REPREZENTATIVNÍ BUDOVA JAKO SYMBOL	11
2. VÝVOJ SYMBOLICKÝCH VÝZNAMŮ REICHSTAGU	11
3. OTÁZKA HLAVNÍHO MĚSTA ZNOVUSJEDNOCENÉHO NĚMECKA – BONN NEBO BERLÍN?	16
3.1 ROZHODNUTÍ O NOVÉM HLAVNÍM MĚSTĚ	18
3.2 DEFINITIVNÍ STĚHOVÁNÍ SPOLKOVÉHO SNĚMU DO BUDOVY ŘÍŠSKÉHO SNĚMU.....	20
3.3 KOMISE PRO REALIZACI ROZHODNUTÍ O PŘESUNU SPOLKOVÉHO SNĚMU	21
4. REKONSTRUKCE REICHSTAGU A PARLAMENTNÍ ČTVRTI.....	23
4.1 „KOLOKVIUM REICHSTAG“	23
4.2 VÝBĚROVÉ ŘÍZENÍ A POŽADAVKY NA REKONSTRUKCI.....	26
4.3 DRUHÉ KOLOKVIUM NĚMECKÉHO PARLAMENTU	27
4.4 SPOR O KOPULI	28
4.5 UMĚLECKÝ PROJEKT „WRAPPED REICHSTAG“	31
5 ZHODNOCENÍ VÝVOJE SYMBOLICKÝCH VÝZNAMŮ A NOVÉ VÝZNAMY PO REKONSTRUKCI.....	34
ZÁVĚR	38
SUMMARY	41
POUŽITÁ LITERATURA.....	42
SEZNAM PŘÍLOH.....	46
PŘÍLOHY	47

Úvod

Z historického hlediska jsou reprezentativní budovy považovány za symboly. Sídli v nich parlament, který má na starost vládu nad celou zemí a je to právě politická reprezentace, kdo rozhoduje, jaké poselství má reprezentativní architektura předávat a jaké symbolické významy s ní mají být spojovány. Tyto budovy vznikaly v mnoha evropských zemích během rozkvětu národních hnutí na konci 19. století, kdy byla zdůrazňována společná identita příslušníků jednoho národa a svůj symbolický význam si parlamentní budovy zachovaly dodnes, což platí nejenom pro Reichstag v Berlíně, ale například i pro Westminsterský palác v Londýně nebo budovu Parlamentu ve Vídni. Od postavení zmíněných budov se odehrálo mnoho změn v souvislosti s dvěma světovými válkami a vystřídáním několika politických režimů i rozdělení Evropy na dva bloky a jejím opětovným sjednocením po pádu železné opony.

V tomto kontextu je zajímavé pozorovat i vývoj Reichstagu a odraz historických událostí na jeho vzhledu a funkci a tím i na jeho symbolickém významu. Budova Říšského sněmu byla postavena na konci 19. století, na oslavu „vítězství parlamentní demokracie“ a sloužila jako parlament až do nástupu nacismu a požáru v únoru 1933, kdy byla velká část budovy zničena. Po válce trvalo poměrně dlouho, než se budova dočkala rekonstrukce (architekta Paula Baumgartena), ale svoji původní funkci sídla parlamentu nemohla v rozděleném Německu plnit, protože hlavním městem Západního Německa (a k němu náležejícího Západního Berlína) se stal Bonn. Tento vývoj se odrážel i na symbolických významech, které se k budově v té době vázaly a které nebyly jasné. Na začátku 90. let stálo znovusjednocené Německo opět před otázkou, které město bude tím hlavním, jestli Bonn či Berlín, jestli se bude muset parlament, vláda i kancléř přesunout do Berlína a co se stane s nedostavěnou parlamentní čtvrtí v Bonnu. Po rozhodnutí o přesunutí do Berlína a konkrétně zpět do budovy Reichstagu vyvstala otázka, jak má budova parlamentu znovusjednoceného Německa vypadat a jaké asociace by s ní měli být spojovány, tak aby symbolizovala demokratické Německo.

Cílem práce je analyzovat diskusi o rekonstrukci mezi lety 1991, kdy Spolkový sněm rozhodl o přesunu hlavního města do Berlína, až 1999, kdy se parlament definitivně přesunul do Berlína. Zároveň se práce snaží představit důležité mezníky a aktéry celého procesu. Na základě představených teorií, zabývajících se místy paměti a

vznikem symbolů, bude analyzována budova Reichstagu jako symbol pro znovusjednocené Německo. Práce vychází z hypotézy, že reprezentativní budovy mají pro národ symbolickou funkci, jsou místy paměti, ve kterých je uchována kolektivní paměť, a proto jsou spojovány se symbolickými významy. Tato hypotéza by měla být pomocí zmíněné teorie potvrzena nebo vyvrácena na příkladu budovy Říšského sněmu, respektive pomocí zodpovězení otázky, jak se vyvíjela diskuse o Reichstagu jako symbolu a jak byly na základě této diskuse sestaveny podklady pro výběrové řízení na novou budovu. V této diskusi se totiž ukázalo, jaké hodnoty považovala politická reprezentace za důležité a jakým způsobem to chtěla dát najevo. Práce si dále klade za cíl odpovědět na otázky, kdo se podílel na vytváření symbolických významů, jaké nové symbolické významy po rekonstrukci vznikly a jak se změnilo vnímání Reichstagu.

I když se téma zabývá událostmi, které vyvrcholily již před dvaceti lety, je tato problematika aktuální stále, neboť reprezentativní budovy a jejich symbolické významy se neustále vyvíjejí, stejně jako politická reprezentace, pro kterou reprezentativní budovy mohou představovat, obrazně řečeno, prázdný list, který mohou svým jednáním a rozhodováním popsat a vytvářet nové významy, které jsou přijímány příslušníky národa.

Text je rozdělen do čtyř kapitol. První z kapitol představuje teoretická východiska, na základě kterých je budova klasifikována jako místo paměti a zároveň je představen mechanismus, na základě kterého vzniká a funguje symbol. Ve druhé kapitole je představen vývoj symbolických významů od vzniku budovy až do začátku 90. let a pomocí tabulky jsou zdůrazněny nejčastější významy, které byly spojovány s budovou od jejího vzniku až do 90. let. Třetí kapitola se zabývá podrobněji vývojem v 90. letech a především diskusí členů komisi, jejíž výsledek ovlivnil podobu rekonstrukce. Ústředními tématy těchto kapitol jsou především dvě kolokvia na téma rekonstrukce, diskuse o kopuli pro nový Reichstag a diskuse o uměleckém projektu zahalení budoucího Parlamentu. Poslední kapitola se pak snaží zhodnotit diskusi ohledně rekonstrukce a propojit představené události se vznikem nových symbolických významů spojených se zrekonstruovanou budovou.

Teoretická východiska, nastíněná v úvodu práce vychází z díla francouzského historika Pierre Nory a jeho známé teorie o místech paměti „Les Lieux de Mémoire“.¹ S tím souvisí i další citování autoři, Aleida a Jan Assmannovi, kteří se zabývají fungováním kolektivní paměti a fenoménem paměti v souvislosti s národní identitou.² Přesto, že se mnoho autorů vyjadřuje o Reichstagu jako o symbolu, neuvádí většina z nich, jak k tomuto závěru došli, ale považují to za jasný fakt. Pro účel této práce je na začátku práce představena část sémiotické teorie Umberta Eca, která se zabývá vznikem symbolu v rámci komunikace a interpretace. Tato teorie je konkretizována v disertační práci Stephanie Grüger, která vytvořila vlastní metodologický postup a detailně zanalyzovala proměnu symbolických významů Reichstagu na základě významů, uváděných v médiích, což bylo stěžejním zdrojem pro zmapování vývoje symbolických významů budovy od jejího vzniku.³ V souvislosti s utvářením národní identity na základě symbolů je v práci citováni i z disertační práce Rüdiger Traxlera, který se zabývá několika symbolickými místy v Berlíně.⁴ Pro jádro práce bylo vedle protokolů z jednání Spolkového sněmu a konceptuální Komise⁵ důležité především dílo Nina Galettiho, který na základě protokolů z jednání komisí, zodpovědných za rekonstrukci budovy, vytvořil obsáhlý text, zabývající se názory jednotlivých aktérů (ať už jednotlivců nebo politických stran), kteří svým vystupováním a hlasováním dali dnešnímu Reichstagu jeho podobu. Autor se zároveň zabýval i mediálním ohlasem a reakcí veřejnosti, což bylo pro práci také přínosné.⁶ Práce Nina Galetti je stěžejní, protože byla vydána v roce 2008, autor má tedy od tématu odstup a nebyl aktérem diskuse.

Určujícím pro dílčí téma zahalení Reichstagu byl sborník, který se zaměřuje i na souvislosti mezi tímto projektem vznikem nových symbolických významů a celkový

¹ Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations* 26, *Special Issue: Memory and Counter-Memory* (1989): 7-24, <http://www.jstor.org/stable/2928520> (staženo 23. 5. 2015).

² J. Assmann, „Was ist das Kulturelle Gedächtnis?“, in *Religion und Kulturelles Gedächtnis. Zehn Studien* (Mnichov: C. H. Beck, 2000), 11-44.

³ Stephanie Grüger, *Der Reichstag als Symbol: Untersuchung seiner Bedeutungen von 1990 bis 1999* (Stuttgart; Berlin: WiKu Verlag, 2003).

⁴ Rüdiger Traxler, *Identitätsort Berlin. Die politische Hauptstadtarchitektur und ihre symbolische Funktion im Prozess nationaler Identitätsbildung.* (doktorská disertace, Freie Universität Berlin, 2011).

⁵ „Zwischenbericht der Konzeptkommission des Ältestenrates vom 11. Dezember 1991“, Oficiální webová stránka německého Spolkového sněmu, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/12/018/1201832.pdf> (staženo 12. 3. 2015).

⁶ Nino Galetti, *Bundestag als Bauherr in Berlin-. Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur politischen Architektur (1991 - 1998)*, (Düsseldorf: Droste Verlag, 2008).

kontext projektu a zároveň se zabýval celkovou rolí Reichstagu pro Německo. Je ale nutné zmínit a přihlídnout ke skutečnosti, že autory příspěvků jsou často sami aktéři celého procesu.⁷ Ve snaze zachytit veřejné mínění práce využívá několika novinových článků z doby rozhodování o rekonstrukci, na základě kterých je možno si představit vnímání diskuse, avšak jedná se o názory vždy jednoho autora. Bohužel nebyl proveden žádný průzkum veřejného mínění, který by se zabýval otázkou symboliky Reichstagu a mohl potvrdit nebo vyvrátit uvedené teze nebo v práci představená východiska. Na základě toho, že práce vychází z výše uvedených zdrojů, se dá předpokládat, že hodnocení rekonstrukce bude spíše kladné, neboť práce vychází z diskuse mezi tehdejšími členy komisí nebo ostatními poslanci Spolkového sněmu, u kterých mohla hrát do značné míry roli sugesce a touha po tom, udělat z budovy Reichstagu nový symbol s pozitivními konotacemi.

⁷Angsar Klein, Ingo Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann, *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß* (Opladen: Lusche+Budrich, 1995).

1. Teoretická východiska: Místo paměti a vznik symbolu

Tato práce se zabývá budovou Říšského sněmu jako symbolem a místem paměti.⁸ Teoreticky vychází práce z konceptu, reprezentovaného především francouzským historikem Pierrem Norou, a v některých aspektech také Aleidou a Janem Assmannovými, kteří se ale zaměřují spíše na nehmotná místa paměti. Všichni zmínění se zabývají otázkami vazeb historických událostí, kolektivní paměti a utváření národní identity a národních symbolů.⁹

1.1 Paměť versus Historie

Pierre Nora se v úvodu knihy *Between Memory and History* zabývá fenoménem „historie“ a fenoménem „paměť“, které staví proti sobě a porovnává je. Paměť je „ztělesněná živoucí společností lidí“, neustále se vyvíjí a selektuje události v souvislosti s procesem pamatování a zapomínání¹⁰, vyskytuje se v kolektivní i individuální podobě, je subjektivní, ovlivněná emocemi. Za důležitý znak paměti považuje Nora také to, že je pevně ukotvena – v objektech, v prostoru, obrazu, budově nebo gestech. Historie se vyznačuje tím, že kriticky hodnotí, analyzuje, rekonstruuje a snaží se být univerzální (ani kolektivní ani individuální). Vytváří dlouhodobé „objektivní“ pohledy a interpretace a relativizuje je a vznikají obrazy, které se pak nemění, zatímco paměť se neustále aktualizuje.¹¹

Jak už bylo nastíněno, paměť se dá charakterizovat více způsoby. Maurice Halbwachs definuje tzv. kolektivní paměť, kterou uvádí jako jedinou paměť. Jeho teorie má však i své odpůrce, kteří tvrdí, že existuje tzv. individuální (autobiografická) paměť, jejímiž nositeli jsou lidé, zatímco nositelem kolektivní paměti jsou spíše určitá místa. Mohlo by se zdát, že je kolektivní paměť nějakým způsobem poskládaná

⁸ Tento termín (z fr. „lieux de mémoire“) ve svých textech používá francouzský historik Pierre Nora. Místo paměti může být hmotné (např. stavba, obraz), ale i nehmotné (rituál, slavnost, slavení výročí), smyslem těchto míst je, zjednodušeně formulováno, zachování paměti určité skupiny nebo kolektivu, např. národa. Tento pojem bude v následující části práce ještě precizněji vysvětlen.

⁹ Jedním z nejznámějších děl Jana Assmanna, zabývajícím se kulturní pamětí je například: Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, (Mnichov: C. H. Beck, 1997).

¹⁰ Těmito dvěma procesy se zabývá i Aleida Assmann např. ve svém díle: Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007), 239.

¹¹ Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations* 26, *Special Issue: Memory and Counter-Memory* (1989): 7-24, <http://www.jstor.org/stable/2928520> (staženo 23. 5. 2015), 8.

z individuálních pamětí, ale jedná se spíše o paměť společnosti jakožto jednotky, která se vyznačuje určitými „sociálními produkty“ – např. institucemi nebo zvyky. Historie ve společnosti má spíše funkci ideologického nebo moralistického nástroje potřeb společnosti.¹² Jan Assmann rozlišuje dva druhy paměti kolektivu – komunikativní a kulturní paměť. Kulturní paměť vytváří z minulosti symbolické figury, jakýsi objektivní pohled na historické události, které „zakládají skupinovou identitu“, projevuje se v symbolických aktech, rituálech nebo textech. Komunikativní paměť tvoří vzpomínky na nedávnou minulost (80 – 100 let), vzniká hlavně v běžné komunikaci, jejím nositelem jsou např. pamětníci (tomu se věnuje obor *Oral history*¹³).¹⁴

Pojem kulturní paměť označuje určitou formu přístupu k historii, není „formou vztahu k minulosti“.¹⁵ Určující pro kulturní paměť jsou tzv. „kulturní texty“ – tento pojem označuje podle Asmanna všechny sémantické a symbolické projevy, které jsou součástí komunikačního procesu určité skupiny (například národa). Za tyto „texty“ jsou považovány nejen jazyková komunikace a texty ve smyslu psaných textů, ale také například obrazy, gesta, rituály, zvyky, stavební památky nebo například i celá města.¹⁶

Dvěma základními složkami kulturní paměti jsou funkční a uložená paměť¹⁷. Funkční paměť je uspořádaná sbírka vjemů, které tvoří nějaký komplexní obraz, který je jakýmsi objektivním pohledem na historické události a vnímá jejich možný přesah do budoucnosti. Uložená paměť je složená z mnoha vjemů, které nejsou uspořádány ani nějakým způsobem vybrány a nemusí mít žádný přesah do budoucnosti, uchovává zkrátka jakékoliv vjemy. Funkční paměť je důležitá pro svou roli v utváření kolektivní/národní identity a také jako legitimace politické reprezentace.¹⁸

¹² Radmila Švarčíková-Slabáková, „O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích.“, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2 (2007): 232-254, <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=139> (staženo 24. 5. 2015), 242.

¹³ Předmětem tzv. Orální historie je práce s pamětníky, přičemž se snaží zjistit, jak vnímají historické události jednotliví lidé, jde o odhalení procesu paměti, o spojování individuální zkušenosti se sociálním kontextem a interpretaci historických událostí. „To, co je orální historii cenné, je subjektivita mluvčího“ . Švarčíková-Slabáková, „O paměti, historii, vědomí“, 252.

¹⁴ Přehledné rozdělení paměti na komunikativní a kulturní představuje Jan Assmann například ve své stati: Jan Assmann, „Communicative and Cultural Memory“ in *Cultural memory studies an international and interdisciplinary handbook*, ed. Astrid Erll, (Berlín: de Gruyter), 117.

¹⁵ J. Assmann, „Was ist das Kulturelle Gedächtnis?“, in *Religion und Kulturelles Gedächtnis. Zehn Studien* (Mnichov: C. H. Beck, 2000), 117.

¹⁶ *Ibid*, 18.

¹⁷ Tyto termíny jsou přeloženy z německého textu, kde jsou tyto druhy paměti označovány jako „Funktionsgedächtnis“, a „Speichergedächtnis“. Srov. Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik* (Mnichov: C.H.Beck, 2006).

¹⁸ Astrid Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen - eine Einführung* (Stuttgart: Metzler, 2011), 174-175.

Skrze kulturní paměť a její akty a projevy je podporována jakási kolektivní identita a hodnoty. Kolektivní paměť se také může stát nástrojem politické reprezentace k vytváření této identity a k vyzdvihování třeba jen určité skupiny symbolů nebo míst paměti. Kolektivní paměť můžeme vnímat ve třech dimenzích – materiální, mentální a sociální. Do materiální spadají právě budovy, památníky nebo artefakty. Do druhé skupiny spadají ideje, hodnoty, do kterých se promítá obsah a jakýsi výsledek procesu utváření kolektivní paměti. A do poslední skupiny potom řadíme, osoby, skupiny lidí a instituce, které tento obraz kolektivní paměti přijímají, kolektivní paměť se utváří jejich interpretací.¹⁹

1.2 Místa paměti

Pierre Nora ve své stati hovoří o ztrátě národní paměti a zániku společnosti, kde by bylo vzpomínání a neustálé zachovávání tradic samozřejmou součástí života a tím také odůvodňuje vznik a vytváření míst paměti. „Místa paměti“ jsou „zrcadly“ kolektivní paměti, jsou to „zbytky, ztělesnění paměti, které zůstaly dodnes a připomínají historii“.²⁰ Mohou to být místa konkrétní i abstraktní; budovy, instituce, umělecká díla, nebo například události.²¹ Pierre Nora spojuje vznik míst paměti se snahou o vytvoření kolektivní paměti a „zakotvením“ pohledu na národní dějiny tak, aby se toto vnímání dějin mohlo přenášet z generace na generaci. Místa paměti slouží k zachování paměti a představují národní symboly, kolektivní paměť je v nich zpracována a zůstává v nich. „Místa paměti jsou prostorem, kde paměť začíná pracovat a skládat obrazy minulosti do příběhu.“²² Na vzniku míst paměti se podílí historie, tzn., jsou uměle vytvořena, vybrána a zachována, nejsou produktem spontánní paměti.

Marek Nekula aplikuje výše uvedené teorie na reprezentativní budovy a označuje je za „moderní pantheony“, tedy stavby, které měly v minulosti a dodnes mají pro národ symbolický význam, protože se na nich promítá představa kolektivní národní identity. Tyto budovy jsou podle autora ztělesněním určitých národních hodnot a idejí (což bývá vyjádřeno různými architektonickými prvky) a jsou typickým fenoménem pro evropské a post-koloniální země, jejichž historii ovlivnila národní hnutí v 19. století. Tato místa

¹⁹ Erl, „Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen“, 178.

²⁰ Do angličtiny je Noraova formulace přeložena jako „embodiments of a memorial consciousness“, což by se dalo přeložit jako ztělesnění vědomí paměti. Nora, „Between Memory and History“, 12.

²¹ Marek Nekula, „Kultursemiotik und Erinnerungskulturen“ (přednáška v rámci předmětu „Erinnerungskultur und -politik in Mittel- und Osteuropa“, Filozofická fakulta, Univerzita Řezno, 29. dubna 2014).

paměti, moderní pantheony, vznikala právě v době rozvoje národních hnutí a představovala symboly, se kterými se ztotožňovala velká část obyvatelstva a jež pomohly k vytvoření národní identity.²³ Důležitou vlastností těchto moderních pantheonů je, že nikdy nepředstavují nějaké „objektivní“ vnímání národa, nýbrž z hlediska jejich obsahu, historického kontextu i jejich umístění jsou vždy „konstruktem nějaké zájmové skupiny“²⁴

Důležitým předpokladem pro fungování národních symbolů je ztotožnění se s představou národa a jeho identitou. Rüdiger Traxler využívá definice Benedicta Andersona a jeho konceptu „imagined communities“,²⁵ který spočívá v tom, že i přesto, že se příslušníci národa neznají, ani se nepotkávají, je tím, co je spojuje, právě představa, že náležejí k nějakému národu a sdílejí s ostatními příslušníky určité hodnoty, se kterými se ztotožňují.²⁶ Tyto hodnoty jsou vytvářeny například i prostřednictvím reprezentativní architektury.

Evropská politická architektura byla a je i přes měnící se styl reprezentativní architektury nástrojem politických režimů a koncepcí státního uspořádání a dala se využít jakýmkoliv režimem. Reprezentativní budovy tak představovaly a představují prázdný list, který je vždy popsán politickou reprezentací a režimem, který je využívá a který z nich dělá symbol. Slouží také jako nástroj legitimace politického režimu (viz v minulosti například při požáru Reichstagu a následném vydání dekretu o požáru a schválení zmocňovacího zákona).²⁷ Má také důležitou roli v utváření národní identity a snaží se společnosti zprostředkovat určité poselství.²⁸

²² Nora, „Between Memory and History“, 13.

²³ Marek Nekula, „Nation und Raum“ (přednáška v rámci předmětu „Erinnerungskultur und -politik in Mittel- und Osteuropa“, Filozofická fakulta, Univerzita Řezno, 14. 1. 2014).

²⁴ Nekula, „Nation und Raum“, 14. 1. 2014.

²⁵ Jedná se o známý koncept, který autor představil na začátku 80. let 20. století a v němž se zabývá moderním pojetím národa a tím, podle čeho mohou být moderní národy charakterizovány, srov. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londýn: Verso, 2006).

²⁶ Rüdiger Traxler, *Identitätstyp Berlin. Die politische Hauptstadtarchitektur und ihre symbolische Funktion im Prozess nationaler Identitätsbildung.* (doktorská disertace, Freie Universität Berlin, 2011), 46.

²⁷ Lutz Koepnick, „Redeeming History? Foster's Dome and the Political Aesthetic of the Berlin Republic“, *German Studies Review* 24, č. 2 (2001): 303-323, http://www.jstor.org/stable/1433478?seq=16#page_scan_tab_contents (staženo 10. 6. 2015), 315.

²⁸ Traxler, „Identitätstyp Berlin“, 105.

Symbolické významy, kulturní paměť a místa paměti jsou utvářena prostřednictvím interpretace, která je součástí komunikačního procesu. Podstatou komunikace je znak, to, co označuje a právě interpretace znaku (pojem znak se dá chápat i jako symbol).²⁹

1.3 *Vznik symbolu*

V rámci utváření kolektivní paměti a prezentace různých národních symbolů je důležité nastínit, jak symbol vzniká a kde je jeho místo v komunikaci jak funguje jeho interpretace.

Slovo „symbol“ může být chápáno několika způsoby. Například lingvistické teorie zkoumají symbol jako součást tzv. sémiotického trojúhelníku³⁰, který ukazuje vztah mezi pojmem, symbolem a reálnou věcí, o kterou se jedná. Tuto teorii používá ve svém bádání i Stephanie Grüger, která vychází z teorie Umberta Eca³¹, již rozšiřuje a konkretizuje na příkladu architektonických objektů a vytváří pojem architektonický znak. Grüger dále aplikuje tyto teorie na budovu Říšského sněmu.

Umberto Eco považuje všechny procesy, které označuje za kulturní, za procesy komunikace. Komunikace probíhá zjednodušeně tak, že nějaký signál je vyslán zdrojem a posléze přijímán. Jestliže je signál přijímán člověkem (nebo skupinou lidí), jedná se o signifikační proces, ve kterém u toho, kdo jej přijímá, dochází k interpretaci vyslaného signálu. Tato interpretace je podmíněná existencí kódu („Code“). Jde vlastně o nějaké kulturně a společensky známé a zažité schéma, podle kterého se různým věcem přiřazují různé významy, formě je přisuzován obsah. Jestliže existuje takový zažitý kód, pak můžeme označit daný objekt, věc nebo nějakou abstraktní hodnotu za znak.³²

Podmínkou komunikace je, že zmíněný kód musí být vnímán a fungovat v rámci určitého kolektivu, jinými slovy, že interpretanti přisuzují stejným věcem stejné významy. A proto je důležité uvědomit si, jak tyto významy vznikají a kdo tyto kódy vytváří a jak se tyto významy stávají obecným přesvědčením a pohledem na věci.³³

²⁹ Marek Nekula, „Kultursemiotik und Erinnerungskulturen“, prezentace z přednášky.

³⁰ Model sémiotického trojúhelníku můžeme najít třeba u Peirce nebo Fregese, kteří na vrcholy trojúhelníku staví znak, smysl a význam (Zeichen, Sinn a Bedeutung). Umberto Eco se ve svém díle zabývá jejich postupy detailněji, srov. Umberto Eco, *Theory of Semiotic*, (Bloomington/Londýn: Indiana University Press, 1976).

³¹ Umberto Eco, *Theory of Semiotic*, (Bloomington/Londýn: Indiana University Press, 1976).

³² Ibid., 8.

³³ Traxler, „Identitätsort Berlin“, 64.

1.4 **Architektonický znak a reprezentativní budova jako symbol**

U architektonického znaku (v našem případě tedy budovy Říšského sněmu) je formou jeho vzhled a obsahem jeho funkce. Tyto dva aspekty se v souvislosti s historickými událostmi a politickým kontextem v čase proměňují. Stephanie Grüger představuje ve své práci několik specifických znaků architektonického symbolu, jako první zmiňuje stavbu budovy, na této úrovni komunikace může být činný jen stát. Dalším znakem je poloha a okolí budovy, které také se také podílí na tom, jak budova působí, dále potom poloha stavby. Čtvrtým kritériem je role mezi ostatními architektonickými znaky a posledním kritériem je funkce a její proměna. Pod toto kritérium spadá jak aktuální, tak i historický účel a estetická a společenská funkce.³⁴

Reichstag jako architektonický znak je posuzován, jak už bylo zmíněno, podle svého vzhledu a účelu. Tyto aspekty jsou posuzovány skupinou lidí (v našem případě německou odbornou i neodbornou veřejností a „hlasem lidu“, tedy politiky) a interpretován jako symbol. Tato interpretace probíhá jako součást komunikačního a signifikačního procesu, v jehož rámci se onen symbolický význam proměňuje a symbol může být interpretanty chápán velmi odlišně.³⁵

Říšský sněm jako architektonický znak měl předurčenou nějakou funkci, která se ale proměňovala, což s sebou přineslo i proměny v symbolických významech.³⁶ Z výše uvedeného vyplývá, že vzhled a funkce budovy parlamentu jako architektonického znaku, jsou ve všech směrech ovlivněny tím, kdo budovu nechává postavit nebo rekonstruovat, jaký symbol chce vytvořit a jaké hodnoty tím chce demonstrovat.

2. Vývoj symbolických významů Reichstagu

Budova Říšského sněmu může být na základě zmíněných teorií chápána jako místo paměti, moderní německý pantheon a místo, které ztělesňuje kolektivní paměť a podílí se na vytváření národní identity. Může být také chápána jako kulturní text, který je interpretován příslušníky německého národa. V další části práce jsou představeny různé symbolické významy, které byly s budovou spojovány na základě proměny jejího vzhledu (zničení nebo naopak rekonstrukce) a které jsou závislé na historických

³⁴ Stephanie Grüger, *Der Reichstag als Symbol: Untersuchung seiner Bedeutungen von 1990 bis 1999* (Stuttgart; Berlin: WiKu Verlag, 2003), 80.

³⁵ Ibid., 95.

³⁶ Ibid., 79.

událostech (požár budovy, osvobození Berlína sovětskou armádou nebo rekonstrukce v 60. letech) a na střídání různých politických režimů (éra vlády Viléma II., nacismus nebo demokracie).³⁷

Na základě symbolických významů objevujících se ve vybraných médiích převážně mezi lety 1991 až 1993 (na základě analýzy Stephanie Grüger) byla sestavena tabulka, která představuje symbolické významy, které byly spojovány s budovou Říšského sněmu. Z tabulky je patrná souvislost utváření symbolických významů s historickými událostmi, které ovlivnily vnímání budovy.

³⁷ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 15.

Tabulka č. 1 - Vývoj symbolických významů Reichstagu 1884 - 1990

fáze	symbolické významy	využití budovy
Výstavba mezi lety 1884-1894, architektura Paula Wallota	monumentalita, masivnost, noblesnost, císařství, éra Viléma II., "symbol německého historismu", vítězství parlamentarismu a demokracie, symbol rostoucí síly parlamentu, centrum moci	sídlo parlamentu
Období Výmarské republiky, listopad 1918 - leden 1933	"začátek demokracie v Německu", sílicí parlament	sídlo parlamentu
Požár budovy na konci února 1933, obsazení sovětskou armádou v květnu 1945, vyvěšení sovětské vlajky	nástup nacistické diktatury a potlačení demokracie, zneužití požáru k účelům propagandy, pronásledování politických nepřátel, zatýkání, vlna "legálního" násilí a schválení tzv. "zmocňovacích zákonů". ³⁸	Vyhoření budovy v lednu 1933, plenární sál byl zničen, zasedání se konala v Garnisonkirche a v Krollově opeře, požáru odolala knihovna a archiv, posléze byla během bombardování Berlína opět poškozena. ³⁹
1945 - 1961 rekonstrukce Paula Baumgartena	symbol demokracie a setrvání v Berlíně, naděje na sjednocení, odpor proti Sovětům, symbol rozdělení a zároveň jednoty, ⁴⁰ "německá otevřená otázka", naděje na znovusjednocení ⁴¹	Nebylo jasné, k jakému účelu budova využita, nemohla být sídlem parlamentu (hlavním městem byl Bonn) a o jiném využití se příliš neuvažovalo.
60. léta - 1990	transparentnost moderního plenární sálu, naděje na znovusjednocení, ⁴² Náměstí před Reichstagem symbolem svobody ⁴³	Budova byla čtyřikrát využita pro zasedání parlamentu, ale pozbyla svou funkci reprezentativní budovy a sídla parlamentu. Část západního křídla byla v roce 1971 využita pro výstavu "Otázky německé historie", kterou navštívilo mezi lety 1971 a 1994 dohromady 10 milionů lidí. ⁴⁴

Zdroj: vlastní zpracování na základě níže uvedených zdrojů

Reichstag, vystavěný mezi lety 1884 až 1894 (i přes výhrady císaře Viléma II.) byl monumentální, masivní stavbou ve stylu historismu, rozšířeného tehdy po celém území sjednoceného Německa. Byl symbolem císařství, prušství a vlády Viléma II. Objevují se i další konotace - Reichstag se v době svého vzniku měl stát symbolem vítězství parlamentarismu a demokracie, protože vznikl v podobě, kterou odhlasoval

³⁸ Jürgen Schmädke, „Der Reichstag im Spiegel der deutschen Geschichte“ in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Luske+Budrich, 1995), 202.

³⁹ Michael S. Cullen, *Der Reichstag: Im Spannungsfeld deutscher Geschichte* (Berlin: be.bra Verlag, 2004), 52.

⁴⁰ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 143.

⁴¹ Schmädke, „Der Reichstag im Spiegel der deutschen Geschichte“, 203.

⁴² Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 124-125.

⁴³ Ibid., 37.

⁴⁴ Schmädke, „Der Reichstag im Spiegel der deutschen Geschichte“, 203.

parlament navzdory císaři.⁴⁵ Budova byla ale také označována za „Siegedenkmal“, tedy pomník vítězství parlamentní demokracie.⁴⁶ Celkově byla v době Německého císařství symbolická hodnota budovy zdůrazňována mnohem více, ale současně kritizována za to, že její pompézní výzdoba a fasáda je jen jakousi skořápkou, a politická kultura neodpovídá tomu, co Reichstag symbolizuje.⁴⁷ Nejdůležitějšími prvky budovy z hlediska symboliky byl nápis „Dem deutschen Volke“, který dával jasně najevo, komu je budova určena, a Walottova kopule, která byla už od svého vzniku sporů.⁴⁸

Další etapou, která přinesla nové symbolické významy, je období Výmarské republiky, které bývá označováno za "začátek parlamentní demokracie v Německu". Politická situace se ale posléze ukázala být velmi nestabilní, bez dostatečné podpory republikánských koaličních stran, což posléze vedlo k vítězství národně socialistické strany Adolfa Hitlera, který hned po svém nástupu do funkce parlament rozpustil a k novým volbám na konci února nedošlo kvůli požáru Reichstagu a následné vlně zatýkání poslanců a násilí. Tím se Reichstag stal symbolem selhání demokratického režimu a převzetí moci nacistickým režimem⁴⁹

Během požáru v únoru 1933 byl zničen plenární sál a zasedání se konala v Garnisonkirche a v Krollově opeře. (Požáru odolala jen knihovna a archiv, ale během bombardování Berlína byly spolu s dalšími částmi Reichstagu také poškozeny).⁵⁰

Z hlediska symboliky není důležité, kdo požár založil, ale že ho nacisté využili ke své propagandě a jako impuls k pronásledování a vlně "legálního" násilí. Krátce na to byl přijat tzv. Zmocňovací zákon, který vládě umožnil přijímat zákony bez souhlasu Říšského sněmu a kancléře povýšil do role „Vůdce“. Reichstag se stal symbolem nástupu nacistické diktatury a potlačení demokracie. Tím, že budova byla poškozena krátce po nástupu nacismu k moci, nebyla nacisty téměř využívána a nezískala z této

⁴⁵ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 119.

⁴⁶ Michael S. Cullen, „Exorzismus der Geschichte“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13. dubna 1996.

⁴⁷ Markus Dauss, „Architektur als Konstruktion sozialer Naturwüchsigkeit – das Berliner Reichstagsgebäude als Beispiel baulicher Körpermetaphorik“, in *Die Natur der Gesellschaft. Verhandlungen des 33. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Kassel 2006*, ed. : Karl-Siebert Rehberg, (Frankfurt am Main/New York, 2008) <http://www.kunst.uni-frankfurt.de/files/dauss/DAUSS-Reichstag-und-Koerpermetaphorik.pdf> (staženo 15. 5. 2015), 2-3.

⁴⁸ Traxler, „Identitätsort Berlin“, 107-109.

⁴⁹ Jürgen Schmädke, „Der Reichstag im Spiegel der deutschen Geschichte“ in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Luske+Budrich, 1995), 191-204., 199

⁵⁰ Cullen, „Der Reichstag“, 52.

doby téměř žádné symbolické konotace spojené s nacistickou propagandou.⁵¹ Na konci války se Říšský sněm stal symbolem porážky Německa a konce nacismu, pro Sověty symbolem vítězství (známý obraz kopule se sovětskou vlajkou).⁵²

Během blokády Berlína byl Reichstag označován za symbol demokracie, setrvání v Berlíně, odporu proti Sovětům a symbolem naděje na znovusjednocení. Ernst Reuter před Reichstagem pronesl v září 1948 svou známou řeč "Ihr Völker der Welt...! Schaut diese Stadt...!"⁵³ a toto náměstí se stalo symbolem svobodného shromažďování.⁵⁴

Vzápětí po vzniku SRN v roce 1949 se diskutovalo, jestli má být budova stržena nebo znovu postavena. Nakonec byla zrestaurována fasáda a zbytky kopule byly odstraněny. V obvodových zdech Wallotova Reichstagu vytvořil architekt Paul Baumgarten moderní plenární sál, jehož transparentnost (idea proskleného, průhledného parlamentu) měla vyjadřovat demokratické hodnoty, rekonstrukce budovy pak byla chápána jako symbol naděje na znovusjednocení a využití celoněmeckým parlamentem. V kontrastu s Wallotovými, byl Baumgartenův styl střízlivý a věcný, ale objevily se také názory, že po rekonstrukci byla budova až příliš zbavena patosu, který symbolizovala.⁵⁵ Sám Baumgarten s rekonstrukcí spokojený nebyl a vyjádřil se o ní, že byla spíše dílem jejího zadavatele, vedení stavebního odboru. Dále kritizoval i zacházení s Wallotovými odkazem, který nebyl příliš zachován (byly například odstraněny sochy a zjednodušená oprava fasády).⁵⁶

Otázkou, provázející celé toto období, bylo využití budovy. Hlavním městem byl Bonn a Reichstag tak nemohl být sídlem parlamentu, přišel o funkci parlamentní budovy a o jiném využití se příliš neuvažovalo. Budova byla pouze čtyřikrát využita pro zasedání parlamentu a část západního křídla mezi lety 1971 a 1994 pro výstavu s názvem "Otázky německé historie" ("Fragen deutscher Geschichte"), kterou navštívilo

⁵¹ Knihovna budovy nacisty využívána byla, konaly se zde propagandistické výstavy nebo promítání propagandistických filmů. Přesto to nebyly tak důležité události, aby ovlivnily symbolické významy budovy.

⁵² Jürgen Schmädeke, „Der Reichstag im Spiel der deutschen Geschichte“, 202.

⁵³ „Národy světa, pohleďte na toto město!“ je známý výrok Ernsta Reutera, pronesený po konci blokády Berlína, 9. září 1948 právě před budovou Reichstagu. Na toto téma se zaměřuje například publikace Peter Auer, *Ihr Völker der Welt: Ernst Reuter und die Blockade von Berlin*. (Berlin: Jaron, 1998).

⁵⁴ Jürgen Schmädeke, „Der Reichstag im Spiel der deutschen Geschichte“, 203.

⁵⁵ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 124-125.

⁵⁶ Traxler, „Identitätssort Berlin“, 113.

dohromady 10 milionů lidí. Mimo to byla budova příležitostně využívána různými parlamentními frakcemi a výbory.⁵⁷

Významnější roli mělo v tomto období náměstí před Reichstagem. Náměstí republiky bylo symbolem svobody, v těsné blízkosti berlínské zdi se zde v 80. letech konaly slavnosti nebo několik koncertů nejznámějších světových hudebních skupin (například v roce 1987 "Concert for Berlin", na kterém vystupovali například David Bowie, Annie Lenox, Paul Young nebo skupina Genesis) nebo v roce 1987 „Berlin Rock Marathon“. Tyto koncerty si oblíbili i obyvatelé Východního Berlína, kteří je chodili poslouchat přes zeď.⁵⁸

Zajímavým aspektem vývoje symbolických významů je také měnící se poloha budovy Říšského sněmu v rámci Berlína. V době svého postavení byla budova "obrácena od centra moci" ve středu Berlína. Po stavbě Berlínské zdi byla poloha Reichstagu také symbolická - stál totiž blízko a stal se tak symbolem rozdělení a posléze sjednocení. Na začátku 90. let se Reichstag ocitl opět ve středu města a symbolicky ve středu sjednoceného Německa.⁵⁹

3. Otázka hlavního města znovusjednoceného Německa – Bonn nebo Berlín?

Po pádu Berlínské zdi v listopadu 1989 a po Znovusjednocení Německa v říjnu 1990 vyvstala otázka, které město bude novým hlavním městem a jestli bude zároveň sídlem všech důležitých politických institucí. Jasným favoritem pro získání statutu hlavního města byl Berlín, ale nebylo jasné, zda to bude znamenat i návrat Spolkového sněmu, Spolkové vlády, Spolkové rady a Spolkového prezidenta. V Bonnu stále probíhala výstavba nových parlamentních budov a pokračovala i přesto, že bylo jasné, že se Bonn statutu hlavního města bude muset vzdát. O otázkách stěhování rozhodoval čtvrtý kabinet Helmuta Kohla, ale jelikož se realizace přemístění protáhla nakonec až do roku 1999, zabýval se jím i pátý kabinet a jim podřízené komise.⁶⁰

O novém hlavním městě měl rozhodnout nový zákonodárny orgán znovusjednoceného Německa, přestože se o smluvní ukotvení snažili představitelé DDR a SRN už při jednáních před sjednocením. Někteří poslanci Spolkového sněmu a

⁵⁷ Jürgen Schmädeke, „Der Reichstag im Spiel der deutschen Geschichte“, 203

⁵⁸ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 37.

⁵⁹ Ibid., 205.

představitelé Spolkových zemí odmítali podepsat Smlouvu o sjednocení Německa, jestliže bude obsahovat, že novým hlavním městem má být Berlín a proto také zůstala otázka hlavního města ještě téměř rok otevřená pro budoucí zákonodárny orgán. Ve smlouvě o Sjednocení Německa bylo doslova napsáno „Hlavní město Německa je Berlín. Otázka sídla parlamentu a vlády bude rozhodnuta po obnovení jednoty Německa“.⁶¹ Tímto rozhodnutím započala intenzivní diskuse o novém sídle parlamentu a vlády a soutěž mezi oběma městy, která vyvrcholila rozhodnutím 20. června 1991.⁶²

Zastánci Bonnu považovali toto město za symbol demokracie a ztělesnění liberálního právního státu a německé federace. Argumentovali také geografickou polohou Bonnu, který se nachází blíže evropským institucím v Bruselu, Lucemburku nebo Štrasburku. I z ekonomických důvodů se Bonn mohl zdát lepším řešením, neboť by byly ušetřeny náklady na přesun všech institucí. Berlín označovali naopak za město spojené s temnými kapitolami německé historie, se dvěma světovými válkami a dvěma diktaturami.⁶³

Příznivci Berlína argumentovali především historickými důvody. Berlín podle nich představoval symbol svobody a jednoty Německa a také byl vždy kulturní metropolí. Berlín se po rozpadu Východního bloku geograficky ocitl ve středu Evropy a měl tak potenciál stát se jakýmsi „mostem k východním zemím Evropy“ a zároveň byl v rámci Německa blíže novým spolkovým zemím a zdejší politici se zde mohli lépe zabývat problémy v oblasti jejich integrace.⁶⁴

Dalším argumentem bylo, že v Berlíně se mísil socialistický prvek v architektuře se západními demokratickými prvky a tím má město symbolickou funkci. Ekonomicky zaměřené argumenty ze strany zastánců Bonnu vyvrátili zastánci Berlína celkem jednoduše, protože náklady na obnovu ekonomiky v regionu Berlín a v nových

⁶⁰ Nino Galetti, *Bundestag als Bauherr in Berlin- Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur politischen Architektur (1991 - 1998)*, (Düsseldorf: Droste Verlag, 2008), 90.

⁶¹ V originálním znění: „Hauptstadt Deutschlands ist Berlin. Die Frage des Sitzes von Parlament und Regierung wird nach der Herstellung der Einheit Deutschlands entschieden.“ Citováno z „Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands (Einigungsvertrag)“ <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/einigvtr/gesamt.pdf>, (staženo 12. 3. 2015)

⁶² Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 96.

⁶³ Walter-Siegfried Kircher, „Die Hauptstadtentscheidung vom 21. 6. 1991 und ihre Auswirkungen“, *Deutschland und Europa 31*, (listopad 1995): 9-11, http://www.deutschlandundeuropa.de/31_95/hauptstadt.htm (staženo 28. 5. 2015). 10.

⁶⁴ V originálním znění „Brückenfunktion zu den osteuropäischen Ländern“. Ibid., 10.

spolkových zemích by byly podle jejich odhadů přinejmenším stejně vysoké jako náklady na přesun institucí do Berlína.⁶⁵

Obě města měla velký zájem na tom, aby se o novém hlavním městě rozhodlo co nejdříve, protože protahování tohoto rozhodnutí by nepomohlo ani jedné z obou stran. Presidium Spolkového sněmu rozhodlo, že o hlavním městě bude rozhodnuto před letní pauzou, tzn. do konce června 1991.⁶⁶

3.1 Rozhodnutí o novém hlavním městě

Hlasování o novém hlavním městě se konalo 20. 6. 1991. Poté, co bylo představeno pět návrhů, které se zabývaly podobou přesunu do Berlína nebo naopak možností zůstat v Bonnu, došlo na hlasování. Pro Berlín hlasovalo 337 poslanců a pro Bonn 320 poslanců.⁶⁷ Důležitými body schváleného návrhu bylo mimo jiné, že sídlo parlamentu bude v Berlíně, nejpozději ve čtyřech letech má být Spolkový sněm vhodným prostředím pro práci poslanců v horizontu deseti až dvanácti let a měl být také zcela technicky funkční. Hlavním sídlem Spolkové vlády a jejích kompetencí byl také ustanoven Berlín.⁶⁸

Toto rozhodnutí ale nemělo znamenat, že se všechny instituce přesunou do Berlína, činnosti a úkoly měly být rozděleny spravedlivě mezi obě města. Do Bonnu měly jako kompenzace přesídlit národní i mezinárodní organizace a připadl mu nárok na finanční kompenzaci na vyrovnání se se strukturálními změnami. Za sídlo Spolkového prezidenta byl určen Berlín, jako sídlo Spolkové rady doporučil Spolkový sněm ke zvážení Bonn. Z těchto několika rozhodnutí bylo zajisté nejdůležitějším rozhodnutím přesun Spolkového sněmu do Berlína.⁶⁹

Rámcově bylo rozhodnuto, jaké změny mají nastat, jejich převedení do praxe ale nebylo jednoduché. Už krátce po pádu Berlínské zdi byla zvažována rekonstrukce budovy Říšského sněmu, na kterou bylo ze spolkového rozpočtu vyčleněno 6,7 milionů německých marek, které měly být použity na nové vybavení zasedacího sálu, zřízení dalších zasedacích místností a zavedení telefonních kabelů (telefonní spojení mezi

⁶⁵ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 96-97.

⁶⁶ Ibid., 97.

⁶⁷ Deutscher Bundestag, 34. Sitzung, 20. června 1991, Drucksachen und Plenarprotokolle des Bundestages <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/12/12034.pdf> (staženo 14. 5. 2015), 2845 (v rámci pdf dokumentu strana 115).

⁶⁸ Andreas Salz, „Bonn-Berlin: die Debatte um Parlaments- und Regierungssitz im Deutschen Bundestag und die Folgen“, (magisterská práce, Rheinische Friedrich-Wilhelm-Universität zu Bonn), 133.

⁶⁹ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 99.

bývalými dvěma částmi Berlína nebylo ještě zavedeno). Těmito úpravami byl pověřen architekt Eberhard Schultz, který představoval bonnský Wasserwerk pro účely zasedání Spolkového sněmu. Od počátku bylo ale jasné, že se jedná pouze o provizorní řešení.⁷⁰

Oficiálně ještě nebylo rozhodnuto, že novým definitivním sídlem Spolkového sněmu bude budova Říšského sněmu a proto se také neprojednávala trvalá rekonstrukce. Rada nejstarších se shodla, že slavnostní zasedání Spolkového sněmu se již budou konat v budově Říšského sněmu, ale běžná pracovní zasedání se budou odehrávat v Bonnu. 14. května 1991 zasedal Spolkový sněm poprvé oficiálně v Berlíně, přičemž se ukázalo, že v tehdejší technickém stavu nebylo možné v budově pracovat a že bude nutná rozsáhlejší rekonstrukce.⁷¹

Vznikla nejasná situace – bylo rozhodnuto o přesunu Spolkového sněmu, ale nebylo jasné, kam a zároveň byly v Bonnu rozestavěny budovy pro spolkové instituce. Proto Rada nejstarších rozhodla pokračovat ve výstavbě v Bonnu a zároveň nařídila hledat budovy pro potřeby Spolkového sněmu a také prostory, ve kterých měly být kanceláře pro poslance. Tehdejší ministryně pro územní výstavbu, stavebnictví a urbanismus Irmgard Adam-Schwaetzer předložila Spolkovému sněmu zprávu o možnostech umístění pracovníků Spolkového sněmu v Berlíně. V této zprávě došlo ministerstvo k závěru, že během dvou let budou potřebné budovy zrekonstruovány a připraveny k využívání v souladu se západním standardem.⁷²

Nejen politické zastoupení, ale i berlínské úřady hledaly možnosti, kam poslance a zaměstnance umístit. Ještě v roce 1990 byla Městskou správou založena pracovní skupina „Hauptstadtplanung Berlin“, která měla časově rekonstrukci a výstavbu naplánovat a informovat poslance o možnostech, o kterých se bude hlasovat. Podle plánů této pracovní skupiny se měly budovy spolkových institucí sdružovat ve třech oblastech – na břehu Sprévy, s Říšským sněmem uprostřed, v oblasti podél Otto-Grotewohl Straße⁷³ a Leipziger Straße nebo v oblasti náměstí Marx-Engels Platz.⁷⁴ Volker Hassemer, senátor pro rozvoj města a ochranu životního prostředí prohlásil, že

⁷⁰ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 100.

⁷¹ Ibid, 101.

⁷² Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 103.

⁷³ Tato ulice byla během 90. let přejmenována na Wilhelmstraße.

⁷⁴ Dnes nese náměstí název Schloßplatz.

by Spolkový sněm mohl už v roce 1995 zasedat v Berlíně, v budově Říšského sněmu, který je k tomu dobře uzpůsoben.⁷⁵

Berlín byl předpovídán velká budoucnost, celé město bylo přestavováno, na náměstí Potsdammer Platz byly projektovány mrakodrapy pro nadnárodní společnosti a banky. Berlín se měl během deseti až dvaceti let stát hospodářskou a kulturní metropolí s pěti miliony obyvateli.⁷⁶

Rozhodnutí o přesunu do Berlína z 20. 6. 1991 bylo pro mnohé poslance překvapením. Provedením opatření směřujících k přestěhování byli pověřeni i poslanci, kteří se intenzivně zasazovali o to, aby se žádný přesun nekonal, například prezidentka Spolkového sněmu Rita Süßmuth nebo ministryně pro územní výstavbu, stavebnictví a urbanismus Irmgard Adam-Schwaetzer. Spolkový sněm stál tedy před základními úkoly – muselo být přesně vybráno místo, kde budou nové budovy stát a také musely být sestaveny podklady pro budoucí výběrové řízení.

3.2 Definitivní stěhování Spolkového sněmu do budovy Říšského sněmu

Zatímco se média zabývala soubojem zástupců Bonnu a Berlína, proběhly zásadní schůze, které určily další průběh stěhování a kterým nebyla věnována přílišná mediální pozornost. 25. června 1991 zasedalo presidium Spolkového sněmu, aby se poradilo o realizaci rozhodnutí. O dva dny později se konalo další setkání, tentokrát i za přítomnosti nejvyšších zástupců jednotlivých stran a zástupce rozpočtového výboru. Po třetí schůzi 10. července 1991 došla prezidentka Spolkového sněmu společně se zástupci stran k základním a určujícím prvkům nové parlamentní čtvrti.⁷⁷

Budova Říšského sněmu měla být středobodem parlamentní čtvrti a sídlem Spolkového sněmu. V otázce umístění zaměstnanců a poslanců bylo rozhodnuto postavit pro tyto účely nové budovy, hlavně z důvodu, že byla dána přednost rozhodnutí postavit pro tyto účely nové budovy, hlavně proto, že na prvním místě byla varianta „parlamentu krátkých vzdáleností“. Zároveň se hledalo dlouhodobé řešení. Sněm se měl přestěhovat až po vytvoření odpovídajícího pracovního prostředí. Po těchto jednáních

⁷⁵ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 105.

⁷⁶ Ibid., 107.

⁷⁷ „Zwischenbericht der Konzeptkommission des Ältestenrates vom 11. Dezember 1991“, Oficiální webová stránka německého Spolkového sněmu, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/12/018/1201832.pdf> (staženo 12. 3. 2015).

bylo zároveň jasné, že Spolkový sněm bude moci v Berlíně plnohodnotně zasedat nejdříve v roce 1999.⁷⁸

Rekonstruovat se mělo především technické vybavení a také hlavní zasedací sál. V rámci plánování rekonstrukce sálu vytvořila Správa budov Spolkového sněmu tři návrhy, které přinášely již konkrétní podobu plenárního sálu.

I když bylo jasné, že Spolkový sněm bude zasedat v Berlíně, neznamenal to, že to bude v budově Říšského sněmu. Za samozřejmost to považovali poslanci z CDU/CSU, FDP a velké části SPD, ale právě tam se utvořila skupina okolo Petra Conradiho, která se zasazovala o to, aby pro zasedání Spolkového sněmu byla vystavěna nová budova (budova Říšského sněmu byla podle něj spojena s érou Wilhelma a působila jako mauzoleum nebo pevnost). Definitivní rozhodnutí mělo padnout na podzim 1991.

Argumenty poslance za SPD, architekta Petra Conradiho směřovaly k otázce historických konotací u budov v Berlíně a tomu, co představují a symbolizují. Podle zástupce SPD byla budova symbolem konce Výmarské republiky a nedostatečným symbolem pro demokracii. Conradi se se svým návrhem vystavět novou budovu nedočkal podpory ani jakékoliv formy diskuse o této otázce a Říšský sněm byl potvrzen jako budoucí sídlo Spolkového sněmu.⁷⁹

O sídle německého parlamentu bylo rozhodnuto bez větších společenských nebo politických diskusí v říjnu 1991. Zároveň parlament rozhodl, že Reichstag Paula Wallota bude muset být výrazněji přestavěn a že parlamentní čtvrť bude vystavěna v okolí parlamentu, aby vzdálenosti mezi pracovišti poslanců a zaměstnanců byly co nejkratší. O realizaci představ o budoucí parlamentní čtvrti se nadále měly starat dvě a později tři komise, které byly pověřeny Spolkovým sněmem, respektive Radou nejstarších.⁸⁰

3.3 Komise pro realizaci rozhodnutí o přesunu Spolkového sněmu

Rámcově bylo jasné, že se Spolkový sněm přestěhuje do budovy Říšského sněmu. Bylo však potřeba vyřešit ještě mnoho praktických otázek, které by v agendě

⁷⁸ „Zwischenbericht Konzeptkommission“, 4.

⁷⁹ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 117.

⁸⁰ Oficiální stránky Bundestagu,

https://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/geschichte/schauplaetze/plenarbereich_reichstagsgebaeude (staženo 6. 5. 2015).

parlamentu zabraly hodně času. Proto byly zřízeny tři komise, které byly pověřeny Radou nejstarších, aby se zabývaly kroky, které byly nutné k realizaci rozhodnutí z června 1991.⁸¹

Na začátku září 1991 byla zřízena „Komise pro otázky přemístění Spolkového sněmu z Bonnu do Berlína a pro stavební záležitosti Spolkového sněmu v Bonnu“, krátce pojmenovaná „Stavební komise“. Úkolem stavební komise bylo na základě nařízení Rady nejstarších rozhodovat spolu s ministerstvem pro stavební záležitosti o organizaci, plánování a stavbě parlamentních budov, tak, aby splňovaly kritéria pro funkčnost a vyhovovala standardům pro práci zaměstnanců Spolkového sněmu. Skládala se ze sedmnácti členů a předsedal jí poslanec za CDU Dietmar Kansy.

Druhá komise nesla název „Komise pro sociální, služební a finanční otázky v souvislosti s přemístěním parlamentu do Berlína“, krátce „Personální a sociální komise“. Měla za úkol hájit zájmy příslušníků Správy spolkového sněmu, spolupracovníků poslanců a frakcí. Skládala se z patnácti členů a předsedajícím byl viceprezident Spolkového sněmu a poslanec za SPD Helmuth Becker. Tato komise měla úzce spolupracovat se Spolkovým ministerstvem vnitra, personálními radami Sněmu a odbory.⁸²

Vedle těchto dvou komisí byl vedoucím frakce SPD Franzem Münterferingem vznesen požadavek na zřízení třetí komise, která by se ve spolupráci s pracovní skupinou Berlín/Bonn („Hauptstadtplanung Berlin/Bonn“) zabývala základními otázkami ohledně přemístění a zároveň koordinovala činnost ostatních dvou komisí. Zároveň mělo zřízení třetí komise zaručit, že se ostatní dvě komise budou zabývat i otázkami, které se týkaly Bonnu a také organizací a restrukturalizací Správy Spolkového sněmu. Tento návrh byl přijat pozitivně a nová komise byla oficiálně pojmenována „Komise pro spoluutváření konceptu realizace rozhodnutí Spolkového sněmu z 20. 6. 1991“, oficiální krátká verze zněla „Konceptuální komise“. Měla sedmáct členů a předsedající byla prezidentka Spolkového sněmu a poslankyně za CDU Rita Süßmuth.⁸³

⁸¹ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 118.

⁸² „Zwischenbericht der Konzeptkommission“, 4.

⁸³ Ibid., 4.

4. Rekonstrukce Reichstagu a parlamentní čtvrti

Spolu s budovou Reichstagu bylo potřeba navrhnout podobu budoucí parlamentní čtvrti, propojit rozdělený Berlín a vytvořit symbol sjednoceného Německa, se kterým se společnost bude moci ztotožnit. Důležitým kritériem pro novou parlamentní čtvrt' bylo, aby byly budovy Parlamentu, Úřad Spolkového kancléře, Spolkové tiskové konference a důležitých ministerstev (zahraničí, financí a vnitra) blízko u sebe a zároveň aby v minulosti nebyli využívány budovy využívané dříve jako instituce národně-socialistického režimu.⁸⁴

Dalším požadavkem na uspořádání parlamentní čtvrti bylo, že měla spojit v těch místech dříve rozdělený Berlín vrátit mu tak jeho původní podobu a identitu.⁸⁵

Nejdříve bylo vypsáno výběrové řízení na přestavbu břehu Sprévy a budoucí parlamentní čtvrti. Na sestavení podkladů pro výběrové řízení se podílela především konceptuální komise spolu s berlínským senátem, spolkovým ministerstvem stavebnictví a parlamentem. Tyto podklady byly vyhotoveny v němčině, angličtině a francouzštině. Byli přizváni architekti z celého světa, počet účastníků nebyl omezen.⁸⁶

Porota vybírající vítězný návrh se skládala z 21 členů – zahraničních a domácích architektů, zastupitelů města, prezidentky Bundestagu, šéfa úřadu kancléře, ministrů a zástupců poslanců. Předmětem kritiky zejména v médiích bylo, že v této komisi nebyl přítomen žádný politik z východního Německa. Porota vybrala tři vítězné návrhy, které posléze prověřovala konceptuální a stavební komise a zjišťovala, jestli splňují všechny požadavky. Jako nejlepší byl vyhodnocen návrh Axela Schultese a Charlotte Frank, který se právě zaměřil na to, aby následovali koncept „parlamentu krátkých vzdáleností“.⁸⁷

4.1 „Kolokvium Reichstag“

Přestavba Reichstagu byla pro parlament a jemu podřízené orgány zcela novým úkolem. Už od začátku příprav bylo jasné, že cílem je vybudovat funkční, moderní parlament, jehož podoba nemusí být za každou cenu věrná té historické, ale musí ji respektovat a v určité míře zachovat.⁸⁸

⁸⁴ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 207-208.

⁸⁵ „Zwischenbericht Konzeptkommission“, 6.

⁸⁶ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 220.

⁸⁷ Ibid., 220-222.

⁸⁸ „Zwischenbericht der Konzeptkommission“, 6-7.

Originálním a vítaným řešením této situace bylo zahrnout do tohoto rozhodování odbornou i neodbornou veřejnost. Proto bylo 14. a 15. února 1992 uspořádáno veřejné kolokvium na téma přestavby Reichstagu. S ohledem na historii budovy mělo být stanoveno, pro jaké účely parlamentu se budova bude využívat a do jaké míry bude přestavena. Cílem kolokvia nebylo dojít k ustanovením nebo vytvořit doporučení pro Bundestag, ale spíše sesbírat podněty pro budoucí výběrové řízení na rekonstrukci, ukázat její symbolický potenciál a poslancům představit budovu v tehdejší architektonickém a urbanistickém kontextu.⁸⁹

Kolokvia se zúčastnilo 300-400 architektů, urbanistů, památkářů, historiků, politiků, na podiích vystupovalo 30 expertů. Celá událost byla rozdělena do několika bloků, kde vždy hovořilo několik odborníků – první se zabýval historií budovy, druhý požadavky parlamentu a jejich architektonickou realizací, třetí potom městským okolím.⁹⁰

Účastníci kolokvia se zabývali několika stěžejními otázkami, které se týkaly nové podoby břehu Sprévy a budovy Reichstagu. Hlavními tématy kolokvia se staly požadavky na rekonstrukci budovy a náklady s ní spojené, míra přestavby a rekonstrukce kopule. Mottem celé debaty bylo, jak má být vytvořeno prostředí pro moderní parlament v historické budově. Budova měla zůstat symbolem, ale zároveň musela vyhovovat požadavkům parlamentu a být a co nejvíce využívaná. Zástupci politických frakcí napříč stranami považovali za problematické umístit nový „Arbeitsparlament“ (pracovní parlament) do historické budovy.⁹¹

Umístění parlamentu do budovy Reichstagu kritizoval například poslanec Peter Conradi, kterému se nelíbila masivnost a patetičnost budovy, jež by neměla být spojována s novým Bundestagem. Jako problematické bylo označováno, že forma, tedy vzhled budovy, neodpovídá jejímu obsahu a funkci. Conradi zároveň navrhoval upravit plochu před Reichstagem a udělat z ní místo, kde se budou scházet lidé, parlament tak naplní to, co hlásá nápis na něm a bude věnován německému lidu.⁹² Prezidentka Bundestagu Süßmuth chtěla, aby bylo u berlínské parlamentní čtvrti navázáno na parlamentní architekturu z Bonnu a například ředitel muzea architektury ve Frankfurtu

⁸⁹ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 210.

⁹⁰ Ibid., 210.

⁹¹ Wolfgang Jean Stockdas, „Gut Ding braucht Zeit. Ein Berliner Kolloquium zur Zukunft des Reichstagsgebäudes“, *Die Süddeutsche Zeitung*, 19. února 1992.

⁹² Traxler, „Identitätssort Berlin“, 119.

Vittorio Magnano Lampugnani zastával názor, že hlavní je to, jak bude nový parlament fungovat, což bude právě tím, co bude ze stavby dělat symbol demokracie. To byly reakce některých vybraných osobností, závěrečné rozhodnutí měly ve své režii komise, Rada nejstarších a následně parlament.

Dalším tématem byly náklady na přestavbu. Reichstag byl od svého vzniku už jednou rekonstruován, v 60. letech a předmětem diskuse se stala otázka, jak moc má být nyní přestaven a kolik do toho má být investováno prostředků, když měl parlament využívat jen plenární sál. Většina poslanců se k této otázce vyjádřila tak, že nechce žádné provizorní řešení a otázka investic se nezdála být tou nejdůležitější.⁹³ Dalším argumentem pro vyčlenění většího množství prostředků na přestavbu byl celkový kontext rekonstrukce Berlína a investice do mnoha „méně významných a reprezentativních budov (např. berlínský Zeughaus byl přestaven na Historické muzeum za 450 milionů německých marek, plánovaný rozpočet, který předložil Foster, byl 600 milionů marek).“⁹⁴

Asi nejdiskutovanějším aspektem přestavby byla otázka kopule. Tato otázka byla také nejvíce mediálně sledovanou a díky ní se téma zachování historického rázu budovy stalo intenzivně probíraným tématem. Argumenty obou stran budou zpracovány v další části této kapitoly. Posledním tématem byla otázka nové podoby břehu Sprévy a Náměstí republiky, které mělo být místem pro shromažďování pro pořádání koncertů nebo demonstrací. Toto téma bylo probíráno z hlediska budovy Říšského sněmu a její polohy v nové parlamentní čtvrti.⁹⁵

Z celého Kolokvia nevyplývaly žádné konkrétní požadavky na přestavbu, spíše jen řada doporučení a návrhů, jak by měla parlamentní čtvrť a nový parlament vypadat. Od toho se posléze odvíjela i podoba výběrového řízení na rekonstrukci. Za hlavní doporučení pro budoucí rekonstrukci budovy Reichstagu i břehu Sprévy by se dalo označit zachování historického rázu budovy budoucího parlamentu, ale zároveň umožnit i moderní úpravy tak, aby budova byla reprezentativní, transparentní, otevřená, prodyšná, ale zároveň bezpečná a zapadající do nové parlamentní čtvrti.⁹⁶

⁹³ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 213.

⁹⁴ Matthias Lambrecht, „Streit über Umbau“, *Berliner Zeitung*, <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/reichstag--spaeter-einwand-gegen-hohe-kosten-streit-ueber-umbau,10810590,8814728.html> (staženo 6. 6. 2015).

⁹⁵ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 217.

⁹⁶ Stockdas, „Gut Ding braucht Zeit“, 1.

4.2 Výběrové řízení a požadavky na rekonstrukci

Na základě kolokvia sestavovaly obě komise podklady pro výběrové řízení na rekonstrukci budovy Říšského sněmu a břehu Sprévy. Komise se nakonec shodly na tom, že obě výběrová řízení budou probíhat současně tak, aby celý proces netrval déle, než bylo nutné.

V oficiálním textu k výběrovému řízení byla napsáno, že nová budova Reichstagu má splňovat požadavky pro vytvoření moderního, funkčního, dostatečně prostorného parlamentu, který bude zároveň symbolicky znázorňovat demokracii. Zároveň měla budova vyjadřovat transparentnost a otevřenost ke komunikaci a k diskusi a důležitým požadavkem bylo také, že měla pojmout 800 návštěvníků najednou.⁹⁷ Bylo doporučeno umístit plenární sál do centra budovy, zachovat historický ráz budovy, ale zároveň byly komise otevřeny i modernímu pojetí rekonstrukce, znovu byl zmíněn požadavek, aby budova získala „demokratického ducha“⁹⁸ – působila otevřeně, transparentně, ale zároveň měla být bezpečná a celkově reprezentativní a zapadat do parlamentní čtvrti. Návrhy měly také počítat s budoucím dostavěním kopule a s využitím budovy i mimo dny, kdy zde zasedá parlament. Bylo také stanoveno, že budova nebude sloužit jednotlivým frakcím a bude primárně využívána pro svůj plenární sál.

Nová budova Reichstagu neměla být jen tak nějakým symbolem, ale reprezentovala znovusjednocené Německo a jeho chápání sama sebe, ale ne v tom smyslu, že by měla ukazovat Německo jako silný stát. Požadavky na přestavbu a s nimi spojená symbolika představovaly paralelu k hodnotám, důležitým pro politickou reprezentaci znovusjednoceného Německa.⁹⁹

Výběrové řízení bylo uspořádáno jako otevřené pro kandidáty ze všech spolkových zemí a zároveň bylo na návrh ministerstva stavebnictví přizváno 14 architektů z různých zemí (USA, Španělsko, Japonsko, Finsko, Dánsko, Rakousko, Československo, Velká Británie nebo Nizozemsko). Podklady k řízení byly předány 26. června 1992 a návrhy měly být odevzdány do 30. října téhož roku. Výsledky obou soutěží měly být pak vyhlášeny na dalším kolokviu, do června 1993 měly být známy

⁹⁷ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 39-40.

⁹⁸ Stockdas, „Gut Ding braucht Zeit“, 1.

⁹⁹ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 40.

konečné výsledky a stavba měla začít v roce 1995/6 tak, aby byla v roce 1998 dokončena.¹⁰⁰

Výběrová komise se skládala z devíti odborníků, prezidentky Bundestagu Rity Süßmuth a sedmi poslanců. Za CDU to byl Dietmar Kansy, za SPD Peter Conradi a za FDP Jürgen Starnick. Jako zástupce spolkové vlády byla v komisi Irgard Schwaetzer z FDP a šéf úřadu kancléře Friedrich Bohl za CDU. Město Berlín vyslalo svého senátora pro rozvoj města Volkera Hassemmera z CDU a senátora pro stavební záležitosti Wolfganga Nagela z SPD.¹⁰¹

Vybírala z celkem z 80 návrhů, z nichž 21 postoupilo do užšího výběru; nakonec byly vybrány tři nejlepší návrhy od britského architekta Normana Fostera, Pi de Bruijna z Nizozemska a třetí od Švýcara španělského původu Santiaga Caltaravy. Někteří členové komise vyjádřili připomínky k nedostatkům zadání a mnoha požadavkům vzhledem k nedostatečnému rozpočtu. S výběrem poroty nebyla spokojena ani stavební a konceptuální komise. Ty se posléze rozhodly, že architekti musí své návrhy přepracovat. Rekonstrukce neměla tolik zasahovat do rázu budovy, Wallotův půdorys měl být zachován. Aby byla budova demokratická a transparentní, mělo být vyčleněno více místa pro média a návštěvníky a rovněž místo pro rozhovory. Plenární sál měl být umístěn tam, kde se nacházel sál od architekta Baumgartena. Ostatní části pro parlament mají být umístěny do okolních budov východně od Reichstagu.¹⁰²

Dalším aspektem ovlivňujícím celý vývoj rekonstrukce byl sílící časový tlak, a proto se také hledalo rychlé a levné řešení, což zdůrazňoval např. tehdejší předseda CDU Wolfgang Schäuble, který se ale neseťkal s pochopením. Celou situaci také ovlivňovala kritika médií, v nichž se téma rekonstrukce stala častým tématem. To komentoval i Peter Conradi, který prohlásil, že by se Bundestag neměl nechat strhnout kritikou médií a stát si za svým postupem v otázce rekonstrukce.¹⁰³

4.3 Druhé kolokvium německého parlamentu

V březnu 1993 bylo uspořádáno druhé kolokvium, které si kladlo za cíl zhodnotit výsledky výběrových řízení a vypracovat návrh, který by pomohl parlamentu o rekonstrukci rozhodnout a také se mělo věnovat veřejné debatě a pohledu veřejnosti

¹⁰⁰ „Zwischenbericht der Konzeptkommission“, 7.

¹⁰¹ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 229.

¹⁰² Ibid., 236, 249.

¹⁰³ Ibid., 242.

na celý proces. Tato událost byla určena členům stavební a konceptuální komise, členům vlády a berlínského senátu a berlínským poslancům, kteří se zapojovali do rozhodování o rekonstrukci. Účastnili se také členové poroty a odborná veřejnost, celkově se události zúčastnilo asi 500 lidí.¹⁰⁴ V rámci kolokvia byly vystaveny i návrhy z výběrového řízení a vidělo je tak 100 tisíc návštěvníků.¹⁰⁵

Nejdříve byl diskutován koncept přestavby břehu Sprévy a parlamentní čtvrti a poté přestavba Reichstagu. Jasným vítězem soutěže o parlamentní čtvrť se stal Axel Schultese a Christine Frank, jejich návrh totiž nejlépe splňoval požadavky na ztvárnění výrazného parlamentu a vlády, ale zároveň dobře využíval okolí staveb a symetrické uspořádání celé čtvrti.¹⁰⁶

Své přepracované návrhy představili také všichni tři vybraní architekti. Norman Foster se při předělávání projektu soustředil na střechu, která měla být skleněná a zároveň obsahovat energeticky úsporné prvky, Pi de Bruijn zmenšil plánované úpravy na minimum a Calatrava zdůraznil ideu denního světla pronikajícího do budovy. Otázka financí nebyla účastníky příliš brána v potaz a úsporné řešení pro rekonstrukci bylo definitivně odmítnuto.

Poté, co delegace složená z členů komisí postupně navštívila všechny architekty v jejich domovských kancelářích a seznámila se s jejich prací, bylo po závěrečné prezentaci přepracovaných návrhů rozhodnuto, že pro rekonstrukci bude Radě nejstarších doporučen Norman Foster, což bylo také 1. července 1993 odhlasováno.¹⁰⁷ Fosterův návrh imponoval svými nízkými náklady a flexibilitou, nabízel totiž několik různých možností a zdál se být nejjednodušeji realizovatelný a navíc zohledňoval ekologický aspekt, což bylo vnímán velmi pozitivně. V jeho konceptu byl zároveň kladen důraz na transparentci, zpracování historie budovy a zároveň motiv nového začátku pro Německo.¹⁰⁸

4.4 Spor o kopuli

Asi nejdiskutovanějším aspektem přestavby byla otázka kopule. Krátce před začátkem plánování stavebních úprav se zdálo, že bude největší zkázou pro rekonstrukci Reichstagu, ale nakonec se stala jeho „fascinující součástí“, která představuje kontrast

¹⁰⁴ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 243.

¹⁰⁵ Ibid., 243.

¹⁰⁶ Wolfgang Pehnt, „Seele des Spreebogens“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 16. března 1993.

¹⁰⁷ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 254.

k Wallotově masivní stavbě. Rita Süßmuth o ní prohlásila, že je „úžasným spojením techniky a estetiky“.¹⁰⁹

Nalezení kompromisu v podobě dnešní kopule trvalo několik měsíců a vyžádalo si mnoho práce, zejména od architekta Fostera, který byl několikrát donucen návrhy na kopuli předělat. V době výběrového řízení na rekonstrukci Reichstagu nebyla kopule součástí plánů a stavební komise nepočítala s dalšími, už tak poměrně vysokými, náklady ani s další lhůtou pro stavbu kopule. Návrh na obnovení kopule vnesl bývalý ministr stavebnictví Oscar Schneider z CDU/CSU a Rada nejstarších ho přijala. Argument plnohodnotné siluety budovy převážil argument vysokých nákladů a architekt Foster byl pověřen návrhem na moderní řešení pro střechu budovy.

V rámci stavební komise, kde byly zastoupeny jednotlivé strany, se na jaře 1994 rozproudila diskuse o tom, zda má být zrekonstruována kopule ve stylu Paula Wallota nebo jestli má být nahrazena nějakou formou skleněné střechy. O původní kopuli se nejvíce zasazovala CDU/CSU, proti byla naopak SPD a FDP.¹¹⁰

Zastánci zachování tradiční a původní podoby kopule se přikláněli k rekonstrukci původní kopule, stržené z bezpečnostních důvodů v roce 1954.¹¹¹ Argumentovali tím, že bez kopule bude budova pouhým torzem a její silueta nebude úplná a nevynikne vedle ostatních staveb ve městě (především staveb na Postupimském náměstí).

Odpůrci kopule považovali její obnovení za historicky nepravdivé a považovali za vhodné respektovat, že byla zničena, a přijmout to jako následek požáru a zničení Reichstagu.¹¹² Doufali dokonce, že se celý proces hodně protáhne a že se otázka kopule nestihne vyřešit do dalších voleb v roce 1995, což by mohlo znamenat v nejkrajnějším případě i vyvolání nového hlasování o přesunu Bundestagu do Reichstagu.¹¹³

Největší diskuse na toto téma se v Bundestagu odehrála na konci dubna 1994. Představitelé CDU/CSU prosazovali rekonstrukci kopule, věrné té Walottově, ale narazili na silný nesouhlas zástupců SPD a FDP a návrh neprosadili. Prezidentka

¹⁰⁸ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 45.

¹⁰⁹ Michael Sontheimer, „Dom des Volkes“, Der Spiegel, 12. dubna 1999. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-11616842.html> (poslední přístup 10. 6. 2015).

¹¹⁰ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 261.

¹¹¹ Wolfgang Jean Stockdas, „Gut Ding braucht Zeit. Ein Berliner Kolloquium zur Zukunft des Reichstagsgebäudes“, Die Süddeutsche Zeitung, 19. února 1992.

¹¹² Stockdas, „Gut Ding braucht Zeit“, 19. února 1992.

¹¹³ Galetti, „Bundestag als Bauherr“, 26.

Bundestagu navrhovala rozhodnutí odložit a Rada nejstarších pověřila Fostera, aby vypracoval nové návrhy, které posléze v červnu představil, ale které taky nebyly přijaty. V únoru 1995 předložil Foster návrh, který byl konečně schválen. Kopule měla mít tvar vejce, postaveného na špičku, tvar paraboly, uvnitř s rampami spirálovitě podél obvodu kopule, ty měly být určené návštěvníkům - pro návštěvníky, uprostřed kopule se pak mělo nacházet zrcadlo ve tvaru trychtýře, kterým bylo přiváděno světlo do plenárního sálu.¹¹⁴

Ne všichni byli ale s architekto­vým řešením spokojeni, odpůrci rekonstrukce mu vytýkali, že nedokázal vyhovět požadavkům a „uchopit“ Reichstag jako symbol. Foster byl podle názoru některých poslanců architekt nových staveb, ne rekonstrukcí a jeho projekt je nuceným, těžce vybojovaným řešením.¹¹⁵

Na druhou stranu, tyto reakce byly poměrně ojedinělé, a naopak se objevovaly spíše pozitivní reakce. Moderní skleněná konstrukce kopule představovala, jak uvádí například *Der Spiegel*, transparentnost v dvojím smyslu, zaprvé v tom politickém a zadruhé v tom symbolickém.¹¹⁶

Díky kopuli získala původně Wallotova stavba popularitu, stala se jasným symbolem a vypořádala se tak s neurčitými významy, a interpretací. Jak tvrdí *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, dnes už by nikoho nenapadlo plánovat v jednom z největších turistických cílů nic jiného, než k čemu byla původně určena, tedy parlament.¹¹⁷

I přes negativní reakce se zrekonstruovaná budova stala přiměřeným symbolem, zdůrazňujícím především již zmíněnou transparentnost. „Nový“ Reichstag je oproti tomu starému jednoduchý, ne výrazně zdobený, díky použití skla „průhledný“, což zdůrazňuje, že důležité je to, co se odehrává uvnitř Reichstagu.¹¹⁸ Použití skla symbolizuje otevřenost německé politiky po etapě vlády Hitlera a Honeckera, průhlednost a důležitost komunikace mezi členy parlamentu a občany. Na příkladu

¹¹⁴ Cullen, „Der Reichstag“, 73.

¹¹⁵ V tomto smyslu se vyjádřil například poslanec Hans Stimmann, který prohlásil, že: „Foster byl špatný architekt. Je to architekt novostaveb.“ Podobně se vyjadřovala i poslankyně Franziska Eichstadt-Bohlig, která nepochybovala o architekto­vých kvalitách, ale nový Reichstag se jí zdál jako „nucený a vybojovaný a v žádném případě ho nepovažovala jeho podobu za inspirativní a přirozenou.“, Cullen, „Dom des Volkes“, *Der Spiegel*, 12. dubna 1999.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Heinrich Wefing, „Oscar Schneiders Kampf um die Kuppel“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9. srpna 2006. <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/sachbuch/oscar-schneiders-kampf-um-die-kuppel-1359413.html> (poslední přístup 8. 6. 2015).

¹¹⁸ Dauss, „Architektur als Konstruktion sozialer Naturwüchsigkeit“, 3.

Reichstagu můžeme vidět, jak funguje dříve zmíněný kód totiž, že sklo je považováno za transparentní materiál a tím pádem vyjadřuje „průhlednost“ a demokratické hodnoty. Lutz Koepnick dále vyzdvihuje prvek ramp v kopuli – nabízí návštěvníkům pohled na celé město, turistickou atrakci, která nijak nesouvisí s tím, co se děje „pod ní“ v parlamentu a tím celé místo depolitizuje, vytváří prostor, který návštěvníkům nabízí zážitky.¹¹⁹

Fosterova kopule je kompromisem i v tom smyslu, že zastáncům i odpůrcům kopule nabízí „asociaci“ kopule a zároveň moderní řešení, které není kopií Wallotovy kopule a je funkční. Je to právě kopule, co je nejvýraznějším komunikačním prostředkem a „kulturním textem“ Reichstagu, který určuje jeho vnímání.¹²⁰

4.5 Umělecký projekt „*Wrapped Reichstag*“

Jednou z nejdiskutovanějších a mediálně (i světovými médii) nejsledovanějších událostí z hlediska chápání Říšského sněmu jako symbolu byl projekt jeho zahalení, vytvořený známými umělci Christem a jeho partnerkou Jeanne Claude.¹²¹

Od poloviny 70. let se Christo, Jeanne Claude a okolo nich vytvořená skupina „Kuratorium *Wrapped Reichstag*“ snažili získat povolení pro realizaci zahalení Reichstagu, avšak i když na svou stranu získali mnoho vlivných politiků (například Willyho Brandta nebo Richarda von Weizsäckera), v důsledku voleb a jiných politických změn se projekt nepodařilo prosadit. Po realizaci projektu v Paříži s názvem „*Pont Neuf Wrapped Paris*“ byli oba umělci pozváni senátorem pro kulturní záležitosti Volkerem Hassemerem do Berlína. V roce 1986 byl založen spolek „*Berliner für Reichstag*“ za účelem nasbírání podpisů na podporu projektu, kterých bylo nakonec 70 tisíc, ale i tak to proces příliš neurychlilo. Změny roku 1989 a nová prezidentka

¹¹⁹ Koepnick, „*Redeeming History?*“, 315.

¹²⁰ Traxler, „*Identitätsort Berlin*“, 154-155.

¹²¹ Christo je umělec bulharsko-amerického původu. Se svou ženou Jeanne Claude vytvořil několik, většinou landartových projektů a zahalil několik objektů, například známou oponu přes údolí v Coloradu nebo zahalení mostu Pont Neuf v Paříži. Přehled jejich společných projektů je možné najít například v Horst Bredekamp, „*Eine Laudatio: Das Werk von Christo und Jeanne-Claude als Beitrag zur Zusammenführung von Kunst und Wissenschaft*“ in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Lusche+Budrich, 1995), 133-140.

Bundestagu Rita Süßmuth znamenaly pro projekt novou nadějí, sídlo parlamentu a vlády mělo být v Berlíně a Reichstag se tak stal středem pozornosti.¹²²

Z rozhodnutí z konce října 1991 o přesunu Bundestagu do Reichstagu vyplývalo, že po rekonstrukci a přesunu nebude už možné projekt realizovat. V roce 1992 se Christovu týmu povedlo v Berlíně vytvořit výstavu o budoucím projektu, kterého se zúčastnila i prezidentka Bundestagu Rita Süßmuth a porota, posuzující návrhy na přestavbu Reichstagu. Porota doporučila Parlamentu tento projekt schválit z důvodu jeho poselství – zahalení a posléze odhalení symbolizovalo totiž nový začátek historie budovy a zbavení se dosud získaných konotací, zároveň byl doporučen, protože měl získat pozornost a stát se symbolem německé „otevřenosti“.¹²³

Christův návrh byl spolu s návrhy na rekonstrukci Reichstagu vystaven v Bonnu, kde se s ním seznámili i poslanci parlamentu a zároveň Christův tým intenzivně přesvědčoval politiky a prezentoval návrh novinářům. Christo a Jeanne Claude argumentovali hlavně tím, že se jedná o jedinečné umělecké dílo, které se bude návštěvníkům líbit, projekt měl být financován z vlastních zdrojů umělců a že všechny použité materiály měly být posléze recyklovány.¹²⁴

Nakonec celý tým docílil diskuse o projektu v Bundestagu, která se konala 25. února 1994. Už dlouho před hlasováním se o projektu intenzivně diskutovalo a vládní koalice byla pod silným tlakem. Parlament se na začátku roku 1994 zabýval důležitějšími tématy, jako například vysokou mírou nezaměstnanosti nebo státním dluhem a mnoho poslanců považovalo za zbytečné, aby se návrh projednával na půdě parlamentu (tato strana zaujala celkově, na rozdíl od ostatních stran, negativní stanovisko k celému projektu).¹²⁵

Hned na začátku jednání o zahalení Reichstagu vystoupil Peter Conradi, asi největší zastánce projektu se svou promluvou, ve které zdůrazňoval, že nejde jen o umění, ale především Reichstag jako symbol demokracie a dále uvedl argumenty pro, které jsou zároveň shrnutí nejčastěji se objevujících argumentů. Prvním bylo, že se jedná o novou tvář, kterou Reichstag díky projektu dostane a dále hodnotil pozitivně, že projekt nebude daňové poplatníky stát žádné peníze. Podle Conradiho se také jednalo o

¹²² Michael S. Cullen, „Eine Chronik des Projekts „Wrapped Reichstag“ in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Luske+Budrich, 1995), 62-65.

¹²³ Cullen, „Eine Chronik des Projekts „Wrapped Reichstag“, 66-68.

¹²⁴ *Ibid.*, 69.

jedinečnou událost, která trvala jen 14 dní, ale Berlín a Reichstag se díky ní proslavil. Tyto argumenty doplnil ještě politickým argumentem, a to veřejnou diskusí o projektu, která trvala v té době už 22 let, v rámci které jednal Christův tým s politiky, novináři, kritiky i občany. V závěru své řeči ještě zdůraznil symbol nového začátku a zároveň nové kapitoly německé parlamentní demokracie a prezentace Německa navenek.¹²⁶ Pro realizaci hovořil také velký tlak médií, která byla „Christovými spojenci“ a poslanci si toho byli vědomi.¹²⁷

Názory na zahalení národního symbolu se různily napříč politickým spektrem. Jako hlavní odpůrce vystupoval poslanec CDU/CSU Wolfgang Schäuble, jehož promluva v Bundestagu byla, podobně jako ta při jednání o přesunu hlavního města, velmi silná. Schäuble označil Reichstag za nejdůležitější politickou stavbu v Německu, která si zaslouží respekt a nemá být objektem „experimentů“, ale stabilním symbolem důvěryhodné instituce. Dále položil otázku, jaký bude mít celá akce smysl, jak bude vnímána u veřejnosti a argumentoval také tím, že by mohla oslabit už tak malou důvěru v Bundestag. Reichstag byl politickým státním symbolem a zahalení mohlo vyvolat dojem, že se látka snaží něco schovat nebo nechat zmizet, což podle Schäubleho, nebyl správný přístup k vyrovnání se s vlastní historií.¹²⁸

Politickým argumentem proti zahalení bylo, že žádný jiný parlament v zemích západní demokracie zahalen nebyl. Ale podle Friedricha Dieckmanna se jednalo o hlubší problém. Zahalení by podle jeho odpůrců upoutalo příliš velkou pozornost na fakt, že čtyři roky po sjednocení Německa parlament stále nezasedá v hlavním městě, což také vypovídalo o fungování státu a bylo určitým symbolem¹²⁹.

Zahalení Reichstagu bylo definitivně schváleno 24. února 1994 a samotná akce proběhla 27. 6. – 7. 7. 1995. Toto umělecké dílo vidělo více než 5 milionů návštěvníků

¹²⁵Cullen, „Eine Chronik des Projekts „Wrapped Reichstag“, 70-72.

¹²⁶ Deutscher Bundestag, 211. Sitzung, 25. Februar 1994, Drucksachen und Plenarprotokolle des Bundestages, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/12/12211.pdf> (staženo 8. 6. 2015), 18276.

¹²⁷ Cullen, „Eine Chronik des Projekts „Wrapped Reichstag“, 105.; Petra Kipphoff, „Die Politiker, die Würde, die Kunst“, *Die Zeit online*, 22. ledna 1993 <http://www.zeit.de/1993/04/der-politiker-die-wuerde-die-kunst> (poslední přístup 10. 6. 2015).

¹²⁸ Deutscher Bundestag, „211. Sitzung, 25. Februar 1994, Drucksachen und Plenarprotokolle des Bundestages“, 18283-18286.

¹²⁹ Friedrich Dieckmann, „Parlamentssymbolik. Christios Tücher und die deutsche Demokratie“, in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Luske+Budrich, 1995), 94.

a podle průzkumu o něm vědělo 96 % lidí, což ukazuje i velký mediální zájem o budovu Reichstagu a její rekonstrukci.¹³⁰

Při debatě o povolení projektu zahalení Reichstagu bylo jedním z témat to, jak bude projekt působit na veřejnost, jaké reakce vyvolá a jaké nové významy pro Reichstag přinese. Podle deníku *Berliner Morgenpost* se po uskutečnění zahalení Reichstagu jeho vnímání změnilo, avšak pouze ze strany těch, kdo projekt propagovali a prosazovali jeho realizaci. Za hlavní změnu považují zastánci zahalení jakési uvolnění, radost, začátek „Berlin-Hype“. „Vztah lidí k Reichstagu se změnil, dříve byl neustále spojován s německou říší, císařstvím a obdobím nacismu.“¹³¹ Na zahalení Reichstagu navázala posléze rekonstrukce kopule a budova se stala symbolem pro „nové Německo“ a ztotožněním se s tímto obrazem sebevědomého státu.¹³²

Projekt zahalení představoval jakousi korekturu symbolických hodnot Reichstagu a snažil se ho zbavit dosavadních konotací tak, aby mohl být po svém odhalení novým symbolem, s čistým štítem¹³³ Místo toho, aby celý akt zahalení odpoutal německé obyvatele od historie jejich země, spíše na tuto historii skrytou pod vrstvami budovy upozornil. Na druhou stranu s sebou přinesl mnoho nových významů, protože se jednalo o výrazný počín, který zaznamenala většina obyvatel Německa..¹³⁴

5 Zhodnocení vývoje symbolických významů a nové významy po rekonstrukci

Budova Říšského sněmu může být na základě teorie Pierra Nory považována za místo paměti, tedy za „zrcadlo“ paměti určité skupiny lidí, v našem případě německého národa. Uvedenou paměť je myšlena kulturní paměť, založená na s Reichstagem spojených historických událostech, jejichž interpretace je zakotvená a existuje nějaký objektivní historický obraz, který sdílí většina. Kulturní paměť je považována za součást kolektivní paměti, kterou sdílí příslušníci německého národa a která slouží jako významný prvek při vytváření národní identity. Místa paměti jsou ale spojená se snahou

¹³⁰ Cullen, „Der Reichstag“, 70.

¹³¹ „Das Verhältnis der Menschen zum Reichstag hat sich verändert, früher stand er immer nur für Reich, für Kaiserreich, für die NS-Zeit“. Takto se vyjádřil jeden ze zástupců CDU/CSU Pflüger. *Berliner Christine Richter*, „Jubiläum - Wie der verhüllte Reichstag Berlin veränderte“, *Berliner Morgenpost Online*, 27. června 2010.

¹³² Christine Richter, „Jubiläum - Wie der verhüllte Reichstag Berlin veränderte“, *Berliner Morgenpost Online*, 27. června 2010.

¹³³ Dauss, „Architektur als Konstruktion sozialer Naturwüchsigkeit“, 3.

¹³⁴ Koepnick, „Redeeming History?“, 316.

o zakotvení paměti, tzn., objektivního a sdíleného pohledu na historické události, a tento pohled se v případě Reichstagu vyvíjel až do konce 90. let a vyvíjí se dodnes. Vnímání Reichstagu jako objektu kulturní paměti bylo nejasné – jeho symbolický význam se ustálil až během rekonstrukce a po ní.

Pro pochopení budovy jako symbolu je důležité si uvědomit, na jakém principu vytváření symbolů funguje. Jak vyplývá z teoretického úvodu, symbolické významy jsou založeny na interpretaci v rámci komunikačního procesu. Budova Říšského sněmu je tzv. kulturním textem, který se skrz komunikaci mění v symbol. V rámci komunikace dochází k interpretaci symbolů, přičemž je důležitý tzv. kód, prostřednictvím kterého ti, kdo interpretují, přisuzují stejným věcem stejné významy (například, že Reichstagu je přisuzována funkce parlamentu). To, že symboly fungují, vychází z předpokladu, že v úvodu představená teorie Umberta Eca, aplikovaná Stephanie Grüger funguje. I když se objevují pochybnosti o tom, jestli je Reichstag symbol a co symbolizuje, bohužel neexistuje žádná studie nebo průzkum veřejného mínění, která by se zabývala vnímáním budovy veřejností.

Symbolické významy a interpretaci symbolů ovlivňuje z části ten, kdo má vliv na funkci a vzhled budovy a z části také historický a společenský kontext nebo procesy s těmito změnami spojené (debaty o rekonstrukci atd.). Právě debata budoucí podobě Reichstagu na dvou kolokviích a diskuse o zahalení Reichstagu a o rekonstrukci kopule letech přispěly k vytvoření jasného symbolu a vyrovnání se s minulostí. Na prvním kolokviu debatovali architekti, odborníci a politici o tom, jak veřejnost na Reichstag pohlíží, jak při rekonstrukci zohlednit historii Reichstagu a jaký symbol má budova představovat. Po Baumgartenově rekonstrukci v 60. letech neměl Reichstag příliš vhodné využití, v popředí byly jeho symbolické významy, které byly nejasné a celkem negativní. Budova byla spojována s potlačením snah o demokratický režim a s požárem a nacistickým režimem. Velmi diskutovaná byla také otázka Wallotovy kopule a odkaz Německa z doby Viléma II.¹³⁵ Důležité je uvědomit si, jaký zlomek své existence byla vlastně Reichstag využíván ke svému původnímu účelu, tedy jako parlament.¹³⁶

Na základě kolokvia byly formulovány požadavky na rekonstrukci, jejichž součástí byl požadavek, že má budova získat „demokratického ducha“. Do výběrového

¹³⁵Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 211.

¹³⁶Ibid.

řízení byli přizváni i zahraniční architekti, což ukázalo otevřenost politické reprezentace a také to, že nelpí na vytvoření hlavně německého symbolu.

Sporná otázka kopule byla po několika odmítnutých návrzích vyřešena kompromisem, kdy byla vytvořena kopule, která se ale podobá té Wallotově jen svým tvarem a je spojována s moderním demokratickým Německem¹³⁷. Podle Traxlera je to právě kopule, která nejvíce ovlivňuje vnímání vzhledu Reichstagu.¹³⁸ Kopule Normana Fostera se tak stala symbolem Berlínské republiky a její transparentní a demokratické politiky.¹³⁹

Na rozdíl od Wallota, který vytvořil symbol, se kterým se ztotožňovali obyvatelé Německé říše, vytvořil Foster podle Koepnicka „transnacionální symbol“. Nový Reichstag reprezentuje Berlínskou republiku, ale ne v tom smyslu, jakým ji reprezentoval za éry Výmarské republiky nebo nacistického režimu, kdy byl tento symbol vytvořen „shora“. Foster svou rekonstrukcí zbořil tyto hranice, které oddělovaly politickou a veřejnou sféru a vytvořil prostředí, kde není neustále zdůrazňováno národní vědomí, ale kde vzniká samovolně. Prostředkem k vytvoření národní identity tak už přestávají být symboly, ale stává se jím spíše ekonomická, politická a společenská situace, která slouží k legitimaci režimu.¹⁴⁰

Důležitým mezníkem ve vývoji symbolických významů Reichstagu byl také umělecký projekt zahalení. Projekt je považován za předěl, který naboural zažitý kód a vytvořil prostor pro nový začátek a nové symbolické významy.¹⁴¹ Reichstag byl díky němu spojován s novými významy, které už nesouvisely s jeho historií, ale s obrazem znovusjednoceného Německa.

Bundestag zasedal poprvé oficiálně v nově zrekonstruované budově 19. dubna 1999.¹⁴² Od té doby se dá budova Říšského sněmu poprvé považovat za jasný symbol za dobu své existence a využívání různými politickými režimy. Symbolem parlamentní moci a „srdcem německé demokracie“.¹⁴³

¹³⁷ Cullen, „Der Reichstag“, 76

¹³⁸ Traxler, „Identitätsort Berlin“, 154-155.

¹³⁹ Julia Hell a Johannes von Moltke, „Imaginary Landscapes of the Berlin republic“, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory* 80, č. 1, (2005): 74-95, <http://dx.doi.org/10.3200/GERR.80.1.74-95> (staženo 14. 5. 2015), 80.

¹⁴⁰ Koepnick, „Redeeming History?“, 317.

¹⁴¹ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 212.

¹⁴² Michael Sontheimer, „Dom des Volkes“, *Der Spiegel*, 12. dubna 1999.

¹⁴³ Traxler, „Identitätsort Berlin“, 25.

Reichstag je ve své dnešní podobě považován za symbol pozitivní změny a znovusjednoceného demokratického Německa. Wallotova architektura je v kontrastu s tou Fosterovou, která je transparentní. Znárodnuje změnu historie k pozitivnímu, jednotu Německa, Berlínskou republiku, nový začátek a znovuzískání sebevědomí.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Grüger, „Der Reichstag als Symbol“, 212.

Závěr

Přestože doba národních hnutí, která se snažila vzbudit pocit sounáležitosti a příslušnosti k určitému národu pomocí nejrůznějších symbolů (v literatuře, hudbě nebo například v architektuře) už dávno pominula, její pozůstatky můžeme pozorovat dodnes. V hlavních městech několika evropských zemí se setkáváme s parlamentními budovami, které pochází z konce 19. století a které vzbuzují respekt u obyvatel, ale i u návštěvníků z jiných zemí. Díky své architektonické podobě, ale také díky tradici, kterou zobrazují i navzdory škodám, které utrpěly během obou světových válek.

V kontextu historických událostí je budova Reichstagu objektem, pomocí jehož vývoje se dá interpretovat historie Německa. Reichstag je v tomto kontextu tzv. místem paměti, ve kterém krystalizuje kulturní paměť, jejíž obsah tvoří „ustálená“¹⁴⁵ interpretace historických událostí a tato paměť je stavebním prvkem kolektivní identity. Obraz Reichstagu v rámci kulturní paměti je spojen se symbolickými významy, které se vyvíjely a neustále vyvíjejí v souvislosti s četnými změnami, co se funkce i vzhledu budovy týče.

Jak je vysvětleno v úvodní i v závěrečné části práce, symbolické významy jsou utvářeny prostřednictvím komunikačního procesu a interpretace. K té dochází i pomocí kódu, který se dá také označit jako vzorec, podle kterého interpretanti přisuzují stejným věcem stejný význam a tak vzniká veřejně rozšířené vnímání a symbolické významy, se kterými se ztotožňuje většina z nich. V tabulce, která je součástí druhé kapitoly jsme mohli pozorovat, jak se budova vyvíjela od svého vzniku a jaké symbolické významy s ní byli v souvislosti s historickými událostmi spojovány.

Tento vývoj sehrál důležitou roli i v debatě o budoucí podobě zrekonstruovaného Reichstagu. Po znovusjednocení Německa byl hlavním městem zvolen Berlín a sídlem parlamentu Reichstag, který musel být pro účely celoněmeckého parlamentu značně přebudován. Rekonstrukci měly na starost tři komise („konceptuální“, „stavební“ a „personální a sociální“), které byly podřízené Radě Nejstarších a nepřímo i Spolkovému sněmu a ve kterých byly zastoupeny politické strany Sněmu. Budoucí podobu Reichstagu ovlivnilo několik kroků, které obě komise

¹⁴⁵ Kulturní paměť je sice stabilní interpretací historických událostí, avšak tato interpretace se může v závislosti na politickém a společenském kontextu nebo být ovlivněna a utvářena politickou reprezentací.

podnikly k vybrání architekta rekonstrukce a diskuse, ve které se ukázalo, jak má budoucí budova vypadat, aby s ní byly spojovány symbolické významy jako demokracie, nový začátek, otevřenost a transparentnost. Nejdříve bylo uspořádáno první kolokvium, na kterém politici, odborníci, historici a architekti diskutovali o roli Reichstagu a jeho konotace v souvislosti s jeho historií. Z tohoto kolokvia vzešla rámcová představa, jaké asociace by měl Reichstag vyvolávat (zdůrazňován byl především „demokratický duch“), a bylo vypsáno výběrové řízení, které ale neobsahovalo příliš konkrétní kritéria, avšak kladlo důraz na zachování původní budovy a jejího odkazu v co největší možné míře. Na druhém kolokviu, kde byly představeny již přepracované návrhy tří vybraných architektů – Fostera, Calatravy a de Bruijna a nakonec zvítězil návrh britského architekta Fostera.

Důležitým mezníkem pro vznik nových symbolických významů byla rekonstrukce kopule. Právě v rámci diskuse o kopuli se ukázaly rozdílné názory na to, čím má Reichstag být. Na jedné straně stály příznivci rekonstrukce původní kopule a zachování Wallotovy tradice (především zástupci CDU) a na druhé straně bylo požadováno nové, moderní a především účelné řešení (k tomu se přiklínili například zástupci SPD). Situace byla nakonec vyřešena kompromisem v podobě transparentní, skleněné kopule, díky které dostal Reichstag zpět svou původní siluetu (která se stala i logem Bundestagu), avšak zároveň se jedná o jednu z nejnavštěvovanějších turistických atrakcí v Berlíně.

Další událostí, která ovlivnila utváření symbolických významů byl umělecký projekt zahalení Reichstagu, realizovaný umělcem Christem a jeho partnerkou Jeanne.Claude v létě roku 1995. Tato událost vyvolala intenzivní diskusi o symbolických významech budovy a vzbudila snad ještě větší mediální zájem než otázka kopule. Christův tým se snažil o realizaci projektu už od začátku 70. let, ale schválení se dočkal až v únoru 1994. V intenzivní debatě v rámci zasedání Bundestagu se opět ukázalo zcela jiné vnímání budovy jako symbolu ze strany CDU, zastoupené Wolgangem Schäuble, který projekt považoval za neuctivý a příliš experimentální a SPD, zastoupené Petrem Conradim, který projekt naopak označil za symbol „nového začátku“, který přinese Reichstagu popularitu a ukáže otevřenost.

Vývoj v 90. let vtiskl budově novou tvář, během 90. let se do popředí dostaly konotace jako demokracie, nový začátek a Berlínská republika, namísto dřívějšího spojení s érou Viléma II. a národního socialismu a celkový přínos tohoto období

spočíval v ustálení symbolických významů také v tom, že budova opět plnila původní funkci. Podle Lutze Koepnicka se Reichstag stal dokonce „transnacionálním symbolem“, který nemá plnit funkci národního symbolu kvůli svému vzhledu, ale tento symbol demokracie vznikl na základě celého procesu a otevřené diskuse o celé rekonstrukci. Architektonicky může budova pomocí použití skla působit otevřeně, ale důležitějším zůstává dění uvnitř. Na závěr je důležité si uvědomit, že u zkoumání symbolických významů jde především o teoretické předpoklady – i když velká část odborných textů interpretuje Reichstag jako pozitivní a demokratický symbol, neexistuje bohužel žádný průzkum mínění, který by potvrdil toto vnímání u široké veřejnosti.

Summary

Representative buildings are considered to be national symbols. Most of the European parliamentary buildings were built at the end of 19th century in the era of national movements. In spite of the disaster of the two world wars, most of the buildings maintain seats of parliaments and symbols of democratic parliamentary regimes. The aim of the bachelor thesis is to look at the symbolic meanings of the Reichstag building in Berlin and at the process of establishing new symbolic meanings after the reconstruction at the end of 1990s. The paper works with a presumption that the Reichstag building is, according to the Pierre Nora's theory, "a realm of memory". In the realms of memory the cultural memory "crystallizes", which is an essential building block for establishing the national identity. The identity is also supported by symbols, which come into existence in the communication through the process of interpretation. After the reunification of Germany a question arose, where the capital city should be and which building will be the seat of the German parliament. The Bundestag decided for Berlin and for the Reichstag building which had to be rebuilt in order to become a representative and functional building. The reconstruction was influenced by several events and by the discussion about which symbolic meanings the new parliament should evoke. Two most important issues and impulses for discussion dealing with the reconstruction by the British architect Norman Foster, were rebuilding of the Reichstag cupola and the artistic project "Wrapped Reichstag". Both topics were connected with symbolic meanings such as "democracy", "a new beginning" or "transparency" of the new parliament but they also brought a lot of criticism. In conclusion, since the German parliament had moved to the reconstructed Reichstag building in 1999, the German parliament is considered to be a symbol of the Berlin republic and its democratic regime.

Použitá literatura

Primární prameny:

Deutscher Bundestag, 211. Sitzung, 25. Februar 1994, Drucksachen und Plenarprotokolle des Bundestages, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/12/12211.pdf> (staženo 8. 6. 2015).

Deutscher Bundestag, 34. Sitzung, 20. června 1991, Drucksachen und Plenarprotokolle des Bundestages <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/12/12034.pdf> (staženo 14. 5. 2015)

„Zwischenbericht der Konzeptkommission des Ältestenrates vom 11. Dezember 1991“, Oficiální webová stránka německého Spolkového sněmu, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/12/018/1201832.pdf> (staženo 12. 3. 2015).

Sekundární literatura:

Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations* 26, *Special Issue: Memory and Counter-Memory* (1989): 7-24, <http://www.jstor.org/stable/2928520> (staženo 23. 5. 2015).

Nino Galetti, *Bundestag als Bauherr in Berlin-. Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur politischen Architektur (1991 - 1998)*, (Düsseldorf: Droste Verlag, 2008).

Stephanie Grüger, *Der Reichstag als Symbol: Untersuchung seiner Bedeutungen von 1990 bis 1999* (Stuttgart; Berlin: WiKu Verlag, 2003).

Michael S. Cullen, *Der Reichstag: Im Spannungsfeld deutscher Geschichte* (Berlin: be.bra Verlag, 2004).

Aleida Asmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik* (Mnichov: C. H. Beck, 2006).

Andreas Salz, „Bonn-Berlin: die Debatte um Parlaments- und Regierungssitz im Deutschen Bundestag und die Folgen“, (magisterská práce, Rheinische Friedrich-Wilhelm-Universität zu Bonn), 133.

Astrid Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen - eine Einführung* (Stuttgart: Metzler, 2011).

Rüdiger Traxler, Identitätsort Berlin. Die politische Hauptstadtarchitektur und ihre symbolische Funktion im Prozess nationaler Identitätsbildung.“ (doktorská disertace, Freie Universität Berlin, 2011).

Umberto Eco, *Theory of Semiotic*, (Bloomington/Londýn: Indiana University Press, 1976).

Odborné články

Lutz Koepnick, „Redeeming History? Foster's Dome and the Political Aesthetic of the Berlin Republic“, *German Studies Review* 24, č. 2 (2001): 303-323, http://www.jstor.org/stable/1433478?seq=16#page_scan_tab_contents (staženo 10. 6. 2015).

Julia Hell a Johannes von Moltke, „Imaginary Landscapes of the Berlin republic“, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory* 80, č. 1, (2005): 74-95, <http://dx.doi.org/10.3200/GERR.80.1.74-95> (staženo 14. 5. 2015).

Markus Dauss, „Architektur als Konstruktion sozialer Naturwüchsigkeit – das Berliner Reichstagsgebäude als Beispiel baulicher Körpermetaphorik“, in *Die Natur der Gesellschaft. Verhandlungen des 33. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Kassel 2006*, ed. : Karl-Siegbert Rehberg, (Frankfurt am Main/New York, 2008) <http://www.kunst.uni-frankfurt.de/files/dauss/DAUSS-Reichstag-und-Koerpermetaphorik.pdf> (staženo 15. 5. 2015).

Jan Assmann, „Communicative and Cultural Nemory“ in *Cultural memory studies an international and interdisciplinary handbook*, ed. Astrid Erll, (Berlín: de Gruyter), 117.

Jan Assmann, „Was ist das Kulturelle Gedächtnis?“, in *Religion und Kulturelles Gedächtnis. Zehn Studien* (Mnichov: C. H. Beck, 2000), 109-118.

Radmila Švarčíková-Slabáková, O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích.“, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2 (2007): 232-254, <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=139> (staženo 24. 5. 2015).

Články z periodik

Michael S. Cullen, „Exorzismus der Geschichte“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13. dubna 1996.

Wolfgang Pehnt, „Seele des Spreebogens“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 16. března 1993.

Michael Sontheimer, „Dom des Volkes“, *Der Spiegel*, 12. dubna 1999. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-11616842.html> (poslední přístup 10. 6. 2015).

P. Bornhöft a H. Palmer, „Das Volk auf dem Dach. Interview mit dem britischen Architekten Sir Norman Foster über den Umbau des Berliner Reichstags“, *Der Spiegel*, 18. dubna 1994. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13683520.html> (poslední přístup 10. 6. 2015).

Petra Kipphoff, „Die Politiker, die Würde, die Kunst“, *Die Zeit online*, 22. ledna 1993. <http://www.zeit.de/1993/04/der-politiker-die-wuerde-die-kunst> (poslední přístup 10. 6. 2015).

Wolfgang Jean Stockdas, „Gut Ding braucht Zeit. Ein Berliner Kolloquium zur Zukunft des Reichstagsgebäudes“, *Die Süddeutsche Zeitung*, 19. února 1992.

Christine Richter, „Jubiläum - Wie der verhüllte Reichstag Berlin veränderte“, *Berliner Morgenpost Online*, 27. června 2010.

Matthias Lambrecht, „Streit über Umbau“, *Berliner Zeitung*, <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/reichstag--spaeter-einwand-gegen-hohe-kosten-streit-ueber-umbau,10810590,8814728.html> (staženo 6. 6. 2015)

Heinrich Wefing, „Oscar Schneiders Kampf um die Kuppel“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9. srpna 2006.

<http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/sachbuch/oscar-schneiders-kampf-um-die-kuppel-1359413.html> (poslední přístup 8. 6. 2015).

Internetové zdroje

Oficiální stránky Spolkového sněmu,

https://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/geschichte/schauplaetze/plenarbereich_reichstagsgebaeude (staženo 6.6.2015)

Články ve sborníku

Michael S. Cullen, „Eine Chronik des projekts „Wrapped Reichstag“ in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Luske+Budrich, 1995), 62-65.

Friedrich Dieckmann, „Parlamentssymbolik. Christios Tücher und die deutsche Demokratie“, in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Luske+Budrich, 1995), 91-98.

Jürgen Schmädke, „Der Reichstag im Spiegel der deutschen Geschichte“ in *Kunst, Symbolik, Politik. Die Reichstagsverhüllung als Denkanstoß*, ed. Angsar Klein, Ingo, Braun, Christiane Schroeder, Kai-Uwe Hellmann (Opladen: Luske+Budrich, 1995), 191-204.

Příspěvek přednesený v rámci přednášky

Marek Nekula, „Kultursemiotik und Erinnerungskulturen“ (přednáška v rámci předmětu „Erinnerungskultur und -politik in Mittel- und Osteuropa“, Filozofická fakulta, Univerzita Řezno, 29. dubna 2014).

Marek Nekula, „Nation und Raum“ (přednáška v rámci předmětu „Erinnerungskultur und -politik in Mittel- und Osteuropa“, Filozofická fakulta, Univerzita Řezno, 14. 1. 2014).

Marek Nekula, „Museum und Pantheon“ (přednáška v rámci předmětu „Erinnerungskultur und -politik in Mittel- und Osteuropa“, Filozofická fakulta, Univerzita Řezno, 21. 1. 2014).

Seznam příloh

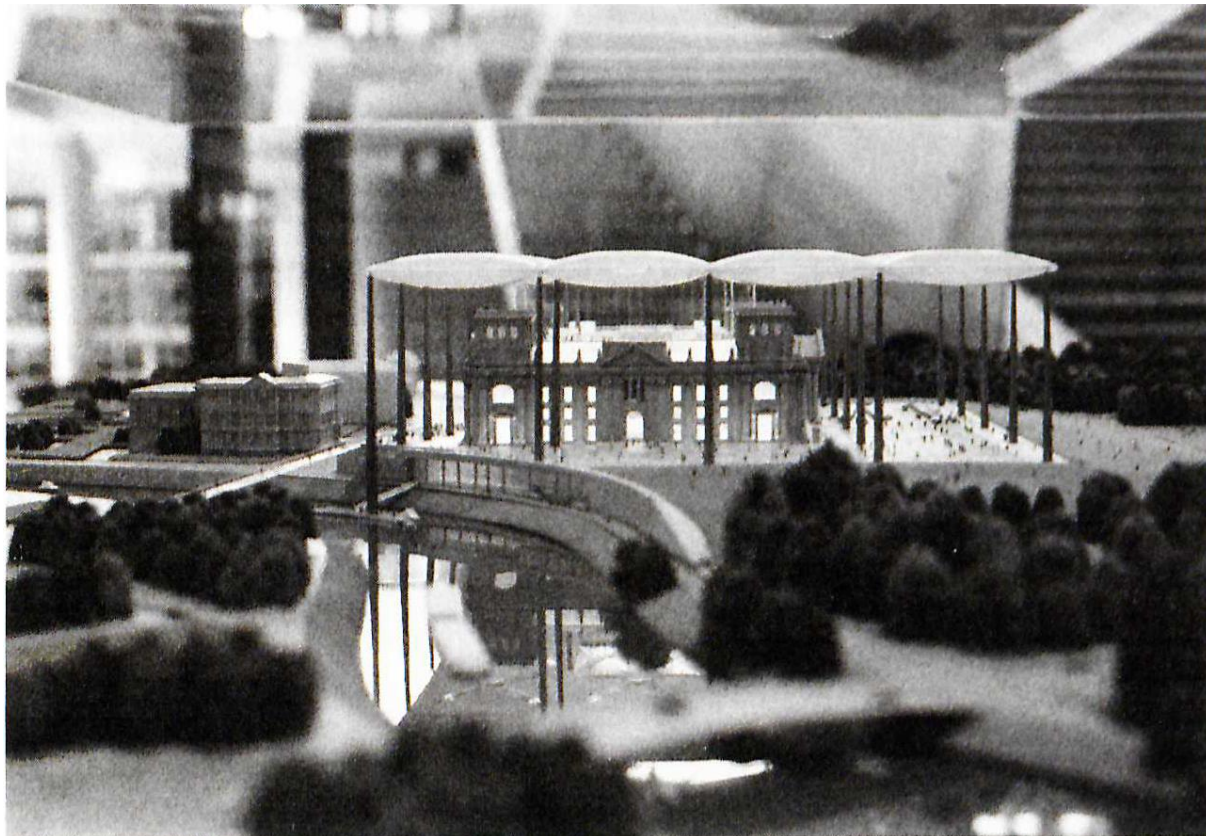
Příloha č. 1: Obrázek. První vítězný návrh Normana Fostera na rekonstrukci budovy

Příloha č. 2: Obrázek. Druhý vítězný návrh Santiaga Calatravy na rekonstrukci budovy

Příloha č. 3: Obrázek. Třetí vítězný návrh Pi de Bruijna na rekonstrukci budovy

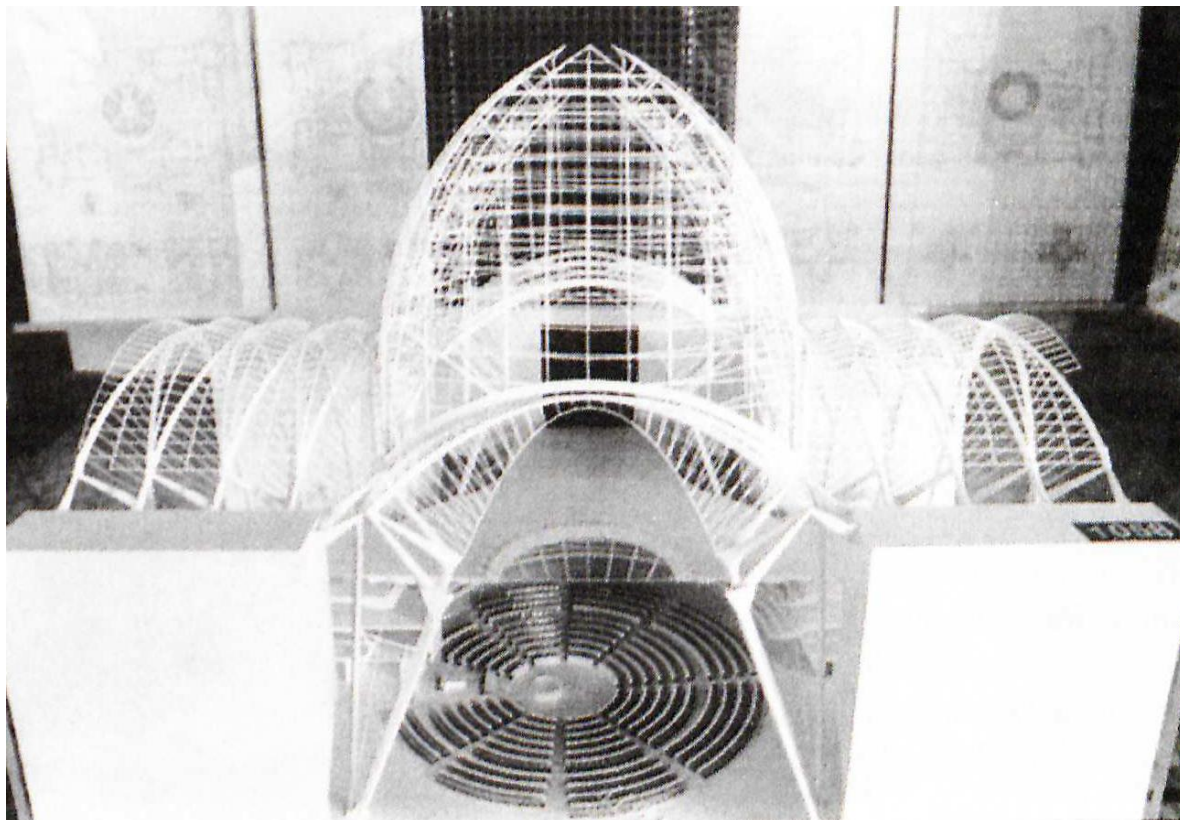
Přílohy

Příloha č. 1: Obrázek. První vítězný návrh Normana Fostera na rekonstrukci budovy

Zdroj: Nino Galetti, Bundestag als Bauherr in Berlin-. Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur politischen Architektur (1991 - 1998), (Düsseldorf: Droste Verlag, 2008), 231.

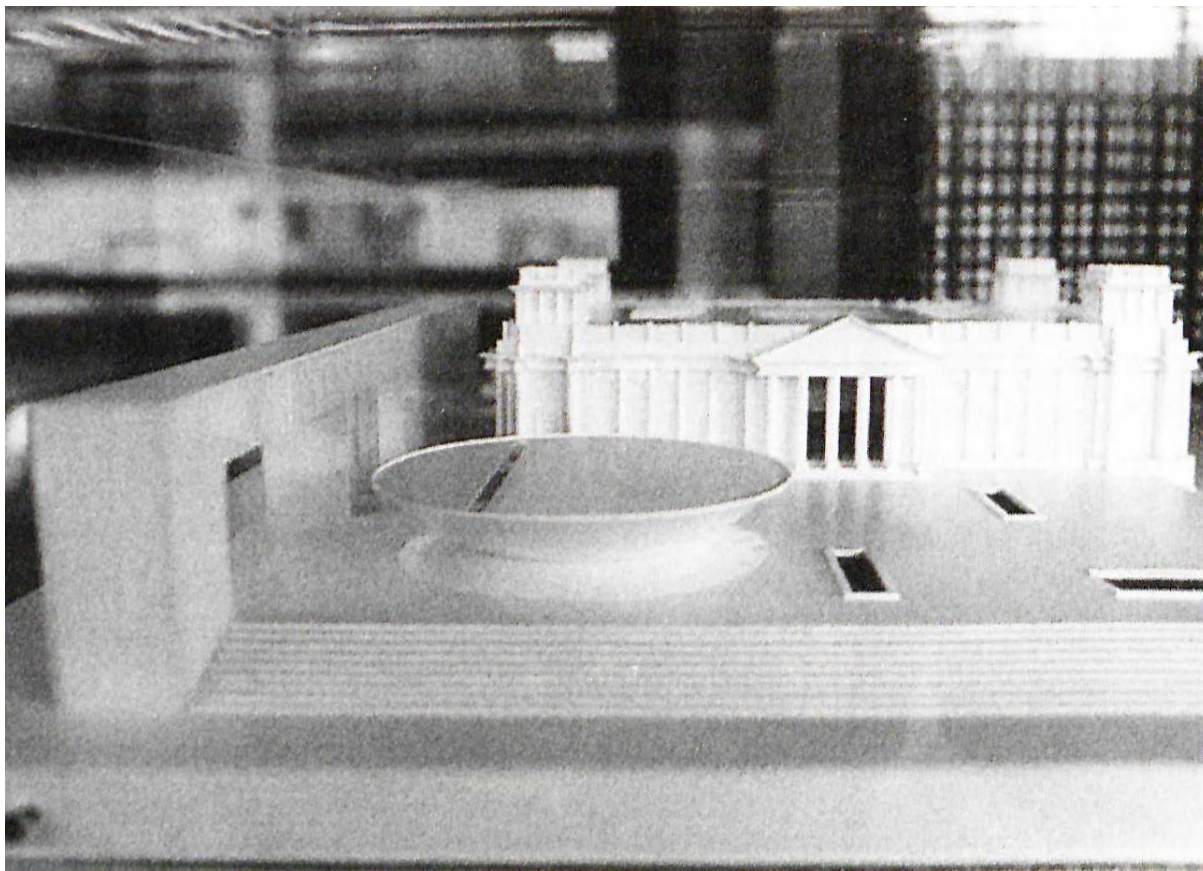
Příloha č. 2: Obrázek. Druhý vítězný návrh Santiaga Calatravy na rekonstrukci budovy

Na obrázku je patrná plánovaná skleněná kopule.

Zdroj: Nino Galetti, Bundestag als Bauherr in Berlin-. Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur politischen Architektur (1991 - 1998), (Düsseldorf: Droste Verlag, 2008), 232.

Příloha č. 3: Obrázek. Třetí vítězný návrh Pi de Bruijna na rekonstrukci budovy

Zdroj: Nino Galetti, Bundestag als Bauherr in Berlin-. Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur politischen Architektur (1991 - 1998), (Düsseldorf: Droste Verlag, 2008), 232.